

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

**Határvédelemre utaló helynévi lexémák
a régi magyar nyelvben**

Szakdolgozat

Témavezető: Reszegi Katalin
egyetemi adjunktus

Készítette: Kovács Helga
MA II. évfolyam,
Magyar nyelv és irodalom szak

Tartalom

Bevezetés	2
I. A határvédelemre utaló lexémákat tartalmazó helynevek elemzése	5
1. Általános kérdések	5
1.1. A határvédelmi rendszer	5
1.2. A nevek történeti forrásértéke a határvédelmi rendszer rekonstruálásában	8
2. Határvédelemre utaló lexémát tartalmazó helynevek	15
2.1. Gyepű	15
2.2. Kapu	24
2.3. Őr	28
2.4. Lövő	31
2.5. Les	34
3. Összegzés	36
II. A határvédelemre utaló lexémát tartalmazó helynevek szótára	37
1. A <i>gyepű</i> -t tartalmazó helynevek	39
2. A <i>kapu</i> -t tartalmazó helynevek	45
3. A <i>őr</i> -t tartalmazó helynevek	52
4. A <i>lövő</i> -t tartalmazó helynevek	59
5. A <i>les</i> -t tartalmazó helynevek	64
A határvédelemre utaló helynevek térképe	67
Irodalom	68

Bevezetés

A magyarság a honfoglalást követően rövid időn belül helynevekkel népesítette be a Kárpát-medencét. Az általános vélekedés szerint e nevek vizsgálata révén értékes információkhoz juthatunk a magyarság történetére vonatkozóan. Egyes, nagy kormeghatározó értékűnek tekintett és nagy mennyiségben fennmaradt szemantikai és morfológiai településnév-típusok (puszta személynévből, illetve *-d*, *-gy*, *-i* képzővel alakult nevek) tanúsága alapján nagy pontossággal megrajzolhatók a Kárpát-medencének azok a területei, ahol a koraközépkorban a lakosság magyar etnikumú, illetve magyar nyelvű volt. A törzsi településnevek alapján képet kaphatunk a honfoglaló magyarság törzseinek területi elhelyezkedéséről, valamint a törzsi keretek felbomlása utáni kirajzások jellegéről. A nép- és foglalkozásnévi eredetű helynevek a kor etnikai és foglalkozási viszonyairól nyújtanak felvilágosítást (KNEZSA 1943–1944, KRISTÓ 1976). A név változásai pedig a település történetében bekövetkezett változásokat is jelezhetik. A helynévrendszer egy része a határvédelmi berendezkedésre utal. Vizsgálata révén BENKŐ LORÁND szerint kirajzolódhatnak egy korai elsődleges, illetőleg egy másodlagos határvédelmi vonal nyomai (1997: 71, 1998a: 119–120). Ezek a speciális településnév-típusok tehát a kutatás eszközei lehetnek a honfoglalás körüli idők népességének, életmódjának a meghatározásában.

Az említett névtípusok többsége igen alapos feldolgozásban részesült (a névtípusok szakirodalmát a vitás kérdéseket is bemutatva TÓTH VALÉRIA foglalta össze: 2001a: 11–65), ezért különösen szembeötlő, hogy a történeti szempontból igen jelentősnek tekintett határvédelemre utaló helynevek csoportja ezidáig meglehetősen kevés figyelmet kapott a magyar nyelv- és névtörténeti kutatásokban. A történész TAGÁNYI KÁROLY 1913-as *Magyar Nyelv*-beli *Gyepü és gyepüelve* című tanulmányosorozata volt az első olyan szakmunka, amely bővebben foglalkozott a témával. Több mint fél évszázaddal később ismét történészek, KRISTÓ GYULA, MAKK FERENC és SZEGFÜ LÁSZLÓ járta körül újra ezt a kérdést (1973). A nevek nyelvészeti

szempontú vizsgálata azonban igen elnagyolt. KISS LAJOS a *Korai magyar helységnevtípusok* (1997a) című tanulmányában csak egy rövid bekezdés erejéig érinti ezt a névcsoportot. BENKŐ LORÁND *A korai magyar gyepűvédelem terminológiájához* (1998b) című írásában Anonymus *Boroná*-it említi, melynek eredetét határvédelmi terminológiához köti. Az áttekintő munkák (TAGÁNYI és a KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ munkájának) megjelenése óta lényegesen nagyobb számú korabeli helynévállomány áll a kutatók rendelkezésére. Ennek ellenére alig pár tucatnyi adatot találunk ezzel a témával kapcsolatban a nyelvészeti szakirodalomban, melynek egy része már — ahogy BENKŐ LORÁND fogalmaz (1998a: 119) — elavult.

Dolgozatom témájául ezért az ómagyar kori helynevek egy speciális csoportját, a határvédelemre utaló helyneveket választottam. Munkám célja BENKŐ idézett felvetésének a körüljárása, miszerint e nevek segítségével rekonstruálható a korabeli gyepűrendszer. Ennek érdekében dolgozatom első, elméleti-elemző részében áttekintem a témával kapcsolatos szakmunkákban megfogalmazott megállapításokat — nyelvészeti nézőponttal is kiegészítve a korábbi, jobbra történelmi közelítést. A határvédelemre utaló helynevek problematikája ugyanakkor általánosabban, a helynevek forrásértékére vonatkozó kérdésként is vizsgálható, ezért igyekszem erről az oldalról is körüljárni.

Dolgozatomnak ez az egysége ennek megfelelően két fő részből áll. Először a korabeli határvédelmi rendszerről, illetve a helynevek, s ezen belül a határvédelemre utaló helynevek forrásértékéről szólok röviden a névtan és a történelemtudomány szempontjából. Majd a második részben a határvédelemre utaló szavakat tartalmazó helyneveket, illetve a hozzájuk kapcsolódó kérdéseket tekintem át. Dolgozatomban a terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőségem vizsgálat tárgyává tenni valamennyi határvédelemmel kapcsolatba hozott lexémát, illetőleg helynevet, csak a legjellemzőbb határvédelemre utaló szavakat (*gyepű, kapu, őr, lövő, les*) tartalmazó helynevekre térek ki. Eljárásomat másoldalról az is indokolhatja, hogy noha a vonatkozó szakmunkák egy része más szavakat is a határvédelemhez kapcsol (például népcsoportok nevei: *besenyő, székely*), ezek jó része azonban nem köthető

ténylegesen a határvédelem kérdéséhez, legalábbis túl sok problémát vetnének fel ahhoz, hogy egy ilyen jellegű dolgozatban ezeket az elemeket is tárgyaljam. Sokkal szerencsésebbnek tűnik a fenti néhány szorosan összetartozó lexémára koncentrálni,¹ a névtípussal kapcsolatban felmerülő kérdések és tanulságok jól szemléltethetők ezek révén is, anélkül, hogy túlságosan sok irányba kellene kitérnie a vizsgálatainkat.

Munkámhoz tartozik továbbá a határvédelemre utaló, a vizsgálat alapjául szolgáló helyneveket tartalmazó szótár a nevek földrajzi elhelyezkedését ábrázoló térképlapokkal. Az adatállomány összeállításában a korábbi szakmunkákban közölt névanyag mellett elsősorban GYÖRFFY GYÖRGY *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* című munkájának négy kötetét, illetőleg a történeti földrajz adatait közlő és kiegészítő *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból* és *Korai magyar helynévszótár* köteteit használtam fel. E munkák adatai azonban csak a nyelvterület mintegy kétharmadát fedik le. A vizsgálatok térbeli kiterjesztéséhez ezért adattáramba beemeltem az *Árpád-kori új okmánytár*, az *Anjoukori okmánytár*, CSÁNKI DEZSŐ *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, a *Hazai Oklevéltár*, illetve a *Földrajzi nevek etimológiai szótárának* a vizsgált korra vonatkozó adatait is.

Az elemzendő adatok körét kronológiai szempontból látszólag a gyepűrendszer felbomlásával bezárólag lenne célszerű meghatározni, ebből az időszakból azonban nem bővelkedünk helynévi szórványokban. A helynevek azonban viszonylagos állandósággal jellemezhetők (HOFFMANN 1996: 117–118), vagyis a hely, illetőleg a névadás motivációjának megváltozását követően is használatban maradhatnak az adott hely jelölésére, vagyis kellő óvatossággal későbbi adatokból is következtethetünk a korábbi viszonyokra. A választott, meglehetősen specifikus névtípus kapcsán ebből kiindulva a korábbi szakmunkák eljárását követve magam is jónak láttam a korai ómagyar koron túli adatokat is beemelni adattáramba.

¹ Hasonlóan járt el a KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerzőhármas is (1973).

I. A határvédelemre utaló lexémákat tartalmazó helynevek elemzése

1. Általános kérdések

1.1. A határvédelmi rendszer

A magyarság a IX. század végén szállta meg a Kárpát-medencét. A szakemberek feltételezik, hogy más nomád népekhez hasonlóan szállásaik biztosítása céljából természetes védelmi vonalakat (hegyvonulatokat, erdőségeket, mocsarakat, folyókat), lakatlan puszta területeket használtak fel. Ezek a lakatlan, műveletlen elválasztó területek azután az Árpád-korban mesterséges határvédő berendezkedésekkel (sáncokkal, földvárakkal, sövényekkel, zsilipekkel, torlaszokkal, gátakkal) egészültek ki. A szomszédos népeket egymástól elválasztó műveletlen, lakatlan területsávot *gyepűelvé*-nek nevezik, az ezen belül húzódó védelmi vonalat *gyepű*-nek² (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 639–640, BOROSY 1977: 543).

FODOR FERENC úgy gondolja, hogy a gyepű fogalmát el kell különítenünk a természetes határvonal, védelmi vonal fogalmától. Kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy mesterséges gyepűt csak ott építettek ki, ahol nem volt megfelelő természetes védelmi vonal, vagyis csak a sík és dombos részeken voltak igazi gyepűk, illetve a nyugati dombvidékeken, viszont a hegységek felé nem alakítottak ki efféle védelmi rendszert (1936: 128, lásd még: BOROSY 1977: 543–544). RÁCZ TIBOR ÁKOS is utal rá, hogy e védelmi vonalak nem voltak folytonosak, hanem kulcsfontosságú helyeken álltak, továbbá megemlíti, hogy a gyepűk az ország belső vidékein is előfordulhattak (2003: 14, vö. még: KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 643). FODOR továbbá feltételezi, hogy helyenként, főleg a síkságokon inkább gyepűövezetek, mintsem gyepűvonalak álltak fenn, azaz több előretolt védelmi állás, leshely is volt egyidőben egymás mögött (1936: 127).

² A szakirodalomban (különösen a történettudományi szakmunkákban) gyakran a műveletlen területek megjelölésére is összefoglalóan a *gyepű* kifejezést használják (vö. pl. VÉKONY 1983: 215).

A gyepút kapu tette átjárhatóvá, melyet *gyepűkapu*-nak neveztek. Ezeket a kapukat úgy alakították ki, hogy el lehessen őket torlaszolni (SALLAI 2004: 91). FODOR tereptani vizsgálódása azt mutatja, hogy a kapuk „a mocsaras síkságokon a járhatatlan mocsarak legjobban járható pontjain voltak, míg az erdős hegyvidékek esetében a folyóvölgyek legnehezebben megközelíthető szorulataiban létesítettek kapukat” (1936: 129). A gyepűkapuk a természetes védővonalnak mindig a legvédhetőbb pontján álltak, a leggyengébb pontokat, az átjárásra legjobban megfelelő helyeket pedig szükség esetén a síkságokon elárasztották, erdős hegységekben bevághatták. A síkságokon ezért a mocsaras, vizenyős területek jelentettek ideális védővonalat, mely területeknek mindig a legszárazabb pontján építették ki a gyepűkapukat (i. m. 125).

A gyepűhatároknak és a gyepűkön át vezető kapuknak, utaknak a védelme feltehetően szabad sorsú emberekre, az *őrök*-re volt bízva. A határőrszolgálatot rendszerint nem magyarok, hanem a többé-kevésbé rokon néptörzsek és népek (bolgárok, székelyek, avarok, besenyők) látták el külön ispánság (comes) fennhatósága alatt, s szolgálataikért megfelelő kiváltságokban részesültek.³ A gyepűk mentén harcoló csapatokat egykorú okleveleink királyi nyilazóknak vagy *lövők*-nek nevezik (TAGÁNYI 1936: 101–102).

A történelmi munkák megosztottak abban a kérdésben, hogy mikortól számolhatunk a magyarság történetében mesterséges védelmi rendszer kiépítésével. A korábbi vélekedések szerint a gyepűrendszer kiépítése és a nomád életmód nem mindig hozható összhangba, vagyis mesterséges gyepűkkel már a kalandozások idején is számolhatunk (vö. TAGÁNYI 1913: 103–104, KRING 1938: 128),⁴ a KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerzőhármas szerint azonban „a IX. század végi magyar

³ A határispánságok funkciójának, illetve a határőrök intézményének meghatározása valójában több tekintetben bizonytalan (vö. ZÁGORHIDI–KISS–TÓTH 2005, BOROSY 1978).

⁴ TAGÁNYI szerint számolnunk kell azzal is, hogy a honfoglaló magyarok a gyepűrendszer egy részét — a korábban itt élt népeknek köszönhetően — új hazájukban már készen találták, s bizonyosan már kalandozásaik idején megismerkedhettek e hátrahagyott védelmi rendszerrel (1913: 103).

törzsszövetségnek aligha volt módja és szüksége mesterséges határvédő berendezések létesítésére”, ekkor csupán lakatlan térségek szolgálhattak védelmül. „A magyar határvédelem, mint a kialakult (vagy kialakulóban lévő) feudális magyar állam király által megszervezett állami határvédelme jött létre, illeténmódon nem keletkezhetett a XI. századot megelőző időben” (1973: 640).⁵

A másik vitatott kérdés a gyeprürendszer és az országhatár viszonyának megítélése. A legkorábbi szakirodalomban (KARÁCSONYI 1901: 1040) magától értetődőnek tekintették a gyeprü és a határ egybeesését. Később azonban inkább azt valószínűsítették, hogy a gyeprüvonal még a legnagyobb kiterjedésekor sem esett egybe az országhatárral (KRING 1934: 6–10, vö. RÁCZ T. Á. 2003: 14). Ez feltehetően összefügg a gyeprürendszer kialakulásáról vallott azon felfogással, mely szerint már a kalandozások idején is számolhatunk határvédelemmel. KRISTÓék viszont, mivel a gyeprük kiépülését az állam megszervezéséhez kötik, úgy vélik, hogy a gyeprürendszer és az országhatár nagyjából átfedi egymást, noha természetesen a belső védelmi vonal változásával, fokozatos kijebb tolásával ők is számolnak (1973: 647).

A gyeprürendszer kapcsán ugyanakkor általánosan elfogadott, hogy a XI–XII. században volt meghatározó a határvédelemben, e védelmi rendszer fenntartása ugyanis a királyra hárult, tehát erős királyi hatalmat feltételez. A XIII. században a királyi hatalom gyengülésével párhuzamosan nagy arányú birtokadományozás indult. Az Anjouk és különösen Zsigmond uralkodása alatt a birtokadományozások elérték a határ menti területeket is, a főuraknak pedig már nem állt érdekükben a gyeprük fenntartása, az uradalmak gazdasági hasznosítására törekedtek. Mindez a mélységében tagolt gyeprürendszer és kiszolgáló szervezete fokozatos felbomlásához vezetett a XIII. században, főként a tatárjárás után (vö. TAGÁNYI 1913: 148, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 643, ZÁGORHIDI–KISS–TÓTH 2005).⁶

⁵ KRISTÓ GYULÁNál másutt azt olvashatjuk, hogy a X. században még alapvetően az etnikai határvédelem rendszere működött, vagyis katonai segédnépek látták el a határok őrzését, a században azonban már megjelent a területi alapú határvédelem is (KRISTÓ 2001a: 110–111).

⁶ A határvédelemben tehát a korai területi-etnikai szerveződés fokozatosan átalakult a megyerendszert követő várispánsági szervezet irányába. Ez a berendezkedés a birtokadományozások

1.2. A nevek történeti forrásértéke a határvédelmi rendszer rekonstrukciójában

1. A történettudomány térben és időben zajló folyamatokat vizsgál, s vizsgálataiban tárgyi emlékekre (régészeti leletekre), illetve írott forrásokra támaszkodik. Az írásosság kialakulását követő időkből azonban meglehetősen kevés írott forrás áll rendelkezésünkre, így a középkori társadalmi viszonyok rekonstrukciójához további forrástípusok bevonására van szükség. A kutatók ezért az oklevelekben fennmaradt helynévanyag tanúságait is figyelembe veszik (vö. KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 643).

GYÖRFFY GYÖRGY utal arra, hogy a helynevek tájékoztató szerepe a vizsgált jelenségtől függően nagyon eltérő: a szellemi jelenségek történetének megvilágításában igen csekély szerepük van, a nép életjelenségeire irányuló vizsgálatokban azonban nagyobb teret kapnak. A nyelvészetileg értelmezett helynevek segítséget nyújthatnak az etnikai, nyelvi vizsgálatokban, rávilágíthatnak a mezőgazdaság és kézművesség kezdeti formáira, bizonyos helynévtípusok lehetővé teszik települések és települések történetének rekonstrukcióját (vö. GYÖRFFY 1970: 200, lásd még HOFFMANN 1996: 113, 2007: 73).

A XX. század elejét e felismerés jegyében a nyelvtörténet és a történettudomány intenzív egymásra figyelése jellemezte. A szakemberek élénk érdeklődéssel fordultak a korai magyarság története, az Árpád-kor felé. Ebbe a vonulatba illeszkedik be a korabeli határok, illetve a határvédelem kérdése is. A honfoglalás körüli idők népességi (nyelvi) viszonyainak vizsgálatában mind a nyelvészek, mind a történészek nagy mértékben támaszkodtak a nevekre. MELICH JÁNOS a történelmi bizonyítékok (oklevelek, egyéb írott emlékek) mellett alapvetően a helynevekre építve igyekezett felderíteni, hogy a honfoglaló magyarság milyen nyelvű népeket

következtében a XIII. századtól átadta a helyét egy újabb védelmi szisztémának, amely a különálló határvárak (ekkor már kővárak) láncolatára épült. Ezzel párhuzamosan a határispánságok is fokozatosan megszűntek (vö. ZÁGORHIDI–KISS–TÓTH 2005).

talált a IX. század végén és a X. század első felében a Kárpát-medencében (1925–1929). KNIEZSA ISTVÁN a magyarság XI. századi szállásterületének, illetve a korabeli etnikai viszonyoknak a feltérképezéséhez szintén neveket is felhasznált a következtetéseihez (1938).⁷

A helynevek történeti forrásértékének megítélése azonban a későbbiekben már kevésbé egységes. A helynevek és a honfoglalás kori viszonyok kapcsolatára irányuló kutatások egyik meghatározó iránya a történész KRISTÓ GYULA munkásságában bontakozik ki. KRISTÓ többször is szkeptikusan fogalmaz a helynevek történettudományi, ezen belül népességtörténeti hasznosíthatóságával kapcsolatban (vö. pl. 1976: 14). A középkori Magyarország nem magyar népeinek áttekintése kapcsán is a történettudományi módszerek (írott források felhasználása) megbízhatóbb voltát hangsúlyozza a nyelvi tényekkel szemben: „a nyelvészeti úton adódó kijelentés mindössze lehetőségről szólhat (nem kizárt, hogy az illető népcsoport valaha ténylegesen ott lakott), az írott forrás tanúságtételére alapozva viszont pontos időponthoz köthető bizonyosságról beszélhetünk” (2003: 15). Ugyanakkor nem zárja ki teljességgel a helyneveket az etnikai viszonyokat megvilágító vizsgálatokból, s más munkáiban (pl. 1973, 2000) ő maga is figyelembe veszi a nevek tanulságait, e téren azonban meglátása szerint nagyfokú önmérsékletet kell tanúsítaniuk a kutatóknak (2003: 19, vö. 2001b: 280–283, lásd még HOFFMANN 2007: 73–75).

KRISTÓhoz hasonlóan a nyelvtörténészek (BENKŐ LORÁND, HOFFMANN ISTVÁN) is a nevek óvatos felhasználására intenek (pl. BENKŐ 1995, HOFFMANN 2007: 74–76). BENKŐ arra is felhívja a figyelmet, hogy a történettudományban gyakran ma is a XX. század első felének már meghaladott nyelvtörténeti eredményeire támaszkodnak (2002: 9).

2. A nevek történeti hasznosításához elengedhetetlen a korabeli helynévi adatok azonosítása és nyelvi elemzése. A nevek szemantikai tartalmuk révén rávilágíthatnak

⁷ A XX. század második felében a történeti vonatkozású névtani kutatások a nyelvészetben belül visszaszorultak, s majd csak a 90-es évektől vettek újabb lendületet.

a névadás korában az adott helyet jellemző sajátosságok egy részére. A névadás mögött azonban végtelenül sokféle motiváció állhat, melyek közül csak egyet-kettőt emelnek ki a névadók. Mind a hely fajtájának földrajzi köznévvvel való megnevezése, mind a hely valamely sajátosságának megjelölése gyakori. Egy olyan hely azonban, amely határvédelemre szolgált, emellett jellemezhető természetföldrajzi sajátosságaival, a növényzetével, népességével, valamely más helyhez való viszonyával is, nem feltétlenül jelenik meg tehát a névben a határvédelemmel való kapcsolat. Természetföldrajzi motiváció szolgál például a névadás alapjául a Vas vármegyei *Őrimagyarósd* korabeli *Mogyorósd* elnevezésének (1270/1329/1355: *Monorósd*) esetében, a név ugyanis mogyoróbokrokra utal (FNESz. *Őrimagyarósd*), noha a korabeli oklevelekből kiderül, hogy itt határőrök szolgáltak. Az idézett példa arra is felhívja a figyelmet, hogy a középkori viszonyok rekonstruálásához nem szabad a mai névalakokból kiindulni, a Vas megyei *Őrimagyarósd* név *őri-* előtagja ugyanis másodlagosan járult a névhez, s valójában az *Őrség*hez való tartozásra utal, amely terület viszont valóban határvédelmi vidék volt⁸ (hasonló alakulású még a például az *Őridobsza*, *Őriszentmárton* név is, vö. FNESz., hasonló példákhoz lásd még: KARÁCSONYI 1901: 1042).

A helynevek egy részénél ugyanakkor — noha nem tartalmazznak határvédelemre utaló részt — feltételezhető, hogy áttételesen, közvetve utalnak rá. Ilyen például az '(élő) sövény, bekerített telek' értelmű (FNESz. *Hági*) *Hág* helységnév, vagy a Moson vármegyei *Mecsér* településnév, ami a szláv 'kardműves' szóból alakult (vö. szb.-hv. R. *mšćar*, szln. *m"čar* 'kardműves', FNESz.), s minthogy a település a védelmi vonal közelében helyezkedik el, talán feltehető, hogy lakosai a határőröket láthatták el fegyverekkel.⁹ Az efféle a határvédelemhez nem vagy csak közvetve kapcsolható nevekre dolgozatomban nem térek ki.

⁸ Névrendszertani szempontból az *Őrimagyarósd* név előtagja tehát lokális viszonyra, a település elhelyezkedésére utal (vö. HOFFMANN 1993: 45, TÓTH V. 2001: 150–152).

⁹ Ezt a feltételezést támogathatja, hogy a település címerében darumadár szerepel, ami a heraldikában a határvédők, várvédők jelképe (CSEH–SZIKSZAI 2001: 182–183). A heraldikai magyarázat szerint a követ tartó daru az őrállást, illetve a helytállást jelképezi, ugyanis a pihenő

A vázolt bizonytalansági tényezők mellett számolnunk kell továbbá azzal is, hogy esetleges az, hogy a korai névállomány mely elemei kerülnek be az oklevelekbe, illetve, hogy mely oklevelek őrződnek meg és maradnak fent (vö. pl. SOLYMOSI 1972: 179). Az oklevélbeli adatok kapcsán szem előtt kell tartanunk azt is, hogy az oklevél keletkezésének időpontja nem egyezik meg a név keletkezésének idejével, pusztán annyit mutat, hogy az oklevél kiadásakor a név már létezett. Az első említéssel a gyepűrendszer bomlásának idejéből adathozható nevek tehát esetenként korábbi viszonyokra is utalhatnak.

3. Úgy tűnik tehát, hogy pusztán a helynevek alapján nem tudunk általános következtetéseket levonni a gyepűk területi elhelyezkedésére és működésére vonatkozóan. A történelmi rekonstrukciókban a helynevekre csak akkor támaszkodhatunk megbízhatóan, ha más írott vagy tárgyi bizonyíték is szól amellett, hogy a kérdéses hely valóban határvédelmi funkciót töltött be. A határvédelmi rendszer nyomainak feltárására törekvő történelmi munkák ezért az írott források és a régészeti leletek mellett veszik figyelembe (mintegy megerősítésként) a helyneveket. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy ennek kapcsán a történelmi munkák vélekedése is átalakult a múlt század folyamán. A korábbi történelmi szakmunkákban még nagyobb hangsúly van a helyneveken, az újabb vizsgálatok már kritikusabbak e forrástípussal kapcsolatban.

TAGÁNYI KÁROLY volt az első, aki *Gyepű és gyepűelve* című tanulmányában (1913) összegyűjtötte a határvédelemre utaló helyneveket, és kategorizálta őket.¹⁰ Az elsők között ismerte fel, hogy a határvédelmi rendszer rekonstrukciójában kitüntetett szerepük lehet a helyneveknek, ezért a történettudományi forrásokból származó ismereteket igyekszik összekapcsolni a helynevekből származó információkkal.

madarak közül egy örködik, egyik lábában követ tart, hogy ha talán elaludna, a leeső kő koppanására feleszméljen, és továbbra is éberén strázsálhasson. Ilyen esetekben persze további vizsgálatot igényel annak a meghatározása, hogy a címer keletkezése mikorra tehető, vagyis van-e valóban közvetlen kapcsolata a névvel.

¹⁰ Korábban a történész KARÁCSONYI JÁNOS is körüljárta az Árpád-kori országvonal kérdését, s ennek kapcsán természetesen a gyepűrendszert is érintette (1901).

Tanulmányában ugyanakkor meglehetősen tágan értelmezi a határvédelemmel kapcsolatos helynevek körét. A nevek elősorolásakor alapvetően a nevek szemantikai tartalmára koncentrálnak, más szempontokat (például a történeti földrajzi összevetés, a névadási szokásokkal való összevetés) nem igazán érvényesít.

FODOR FERENC *Adatok a magyar gyepük földrajzához* című tanulmányában szintén úgy véli, hogy a helynévadatok alapján ma is hiánytalanul és a terepviszonyokkal teljes kongruenciában megkonstruálhatók a legelső és legbelső védelmi vonalak (1936: 128). Munkájában azonban már nem a nevek jelentését veszi alapul, hanem a helynevek elterjedéséből kísérel meg következtetéseket levonni a gyepűrendszerre vonatkozóan (1936: 113). Sőt esetenként a kiindulópont a nevek földrajzi megoszlásán, elterjedésén van: azokat a neveket is bevonja a vizsgálatba, amik a korabeli országhatárhoz közel szembeötlően sűrűsödnek, még ha ezek határvédelemhez tartozását korábban nem igazolták is. Ilyenek például a *szád*-féle helynevek (vö. FODOR 1936 térképlapja a 128. oldalt követően), a *szád* ugyanis alapvetően egy 'hegyszorosnak, völgynek, erdőnek stb. a kezdetét, bejáratát' jelöli (TESz. *szád*), s nincs speciális határvédelemmel kapcsolatos tartalma, bár továbbra sem zárható ki az, hogy a *szád*-dal megnevezett helyek a természeti adottságaik révén részt vehetnek a gyepűvédelemben. Másfelől FODOR nem minden gyepűőrző nép nevét tekinti a gyepük feltétlen bizonyítékának, csupán azokat a helynévi előfordulásokat, amik a gyepük legkülső vonalán bukkannak fel (vö. FODOR 1936 térképlapja). Ennek alapján az addigi, térbelileg rendezetlen anyagból a különböző korok gyepűvonalainak térképét szerkesztette meg (1936: 114). Ez a munka tehát más perspektívából világítja meg a határvédelem kérdéskörét, bár alapvetően még mindig a helyneveket használja fel vizsgálódásához. KNEZSA ISTVÁN azonban kifogásolja FODOR módszerét (1938: 379), mert szerinte helytelen adatokra építve dolgozik, és ezáltal az eredményei is teljességgel megbízhatatlanok, sőt tévesek.

Vizsgálódásai nyomán FODOR új elemmel egészíti ki a gyepűrendszer működésére vonatkozó feltételezéseket, s vélekedése a későbbiekben is megjelenik: úgy gondolja, hogy az országos gyepük mellett a törzsek közötti lakatlan sávokkal, vagyis belső

gyepűkkel is számolhatunk a korban (1936: 128, ehhez lásd még TAGÁNYI 103–104).¹¹

KRISTÓ GYULA, MAKK FERENC és SZEGFŰ LÁSZLÓ a *Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez* című tanulmányukban az írott forrásokból leszűrhető tanulságok összegzése után maguk is döntően a nevek történeti vonatkozásait tekintik át, s a határvédelemmel kapcsolatos szavak szerint csoportosítva ismertetik az idevonható neveket, illetve a felmerülő problémákat. Az újabban nyilvánosságra került adatok, ismeretek fényében a korábbi eredményeket kritikai szemlélettel tekintik át. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a kevésbé egyértelműen határvédelemre utaló szavak idevonása fokozott óvatosságot igényel, ezeknél minden esetben egyéni bizonyításra van szükség. Vizsgálataik alapján úgy vélik, hogy a határvédelem kérdésének megvilágításában előrelépni csak komplex eszközök alkalmazásával lehetséges. A helynevek vizsgálata mellett tehát további szempontok bevonására is törekedni kell. Eszközül szolgálhatnak a határvédelemhez vonható helynévi és nem helynévi adatok anyagának térképen történő összevetésén, egymásra vetítésén túl a magyar nyelvhatár (etnikai) és törzsnévi elterjedés kiterjedtebb ismerete, a nem magyar népekre vonatkozó ismeretek, illetve a honfoglalás- és a kora Árpád-kori sírlelet-kataszter információi (1973: 657).

Míg TAGÁNYI, FODOR, valamint a KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerzőhármas vizsgálódásukban a helyneveknek nagy forrásértéket tulajdonítanak, s alapvetően e forrástípusra építkeznek, addig más szakmunkákban ezek sokkal kevésbé hangsúlyosan jelennek meg. BOROSY ANDRÁS például *Határőrség és határőrök az*

¹¹ A későbbiekben azonban FODOR ezen elgondolásáról többen is szkeptikusan vélekednek. KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerint efféle a törzseket elválasztó belső gyepük létezését az esetleges analógiákon túl semmilyen adat nem támogatja (1973: 640). A belső védelmi vonal ezért inkább abban az értelemben jelenik meg a szakmunkákban, hogy a népesség növekedésével párhuzamosan a gyepűvonal helye is változott, az újabb védelmi pontok mellett ugyanakkor a korábbiak is megtarthatták funkciójukat. RÁCZ TIBOR ÁKOS szerint ugyanakkor elképzelhető, hogy csupán egy-egy utat, falut, várat határolhattak, és nem a határvédelem volt az elsődleges és kizárólagos funkciójuk (2003: 13).

Árpádok korában című tanulmányában (1977) a történettudomány nézőpontjából közelít a határvédelem kérdéséhez, amihez korábbi történelmi témájú szakmunkákat hív segítségül, és szinte teljesen kívül hagyja a helyneveket vizsgálódási körén. Ez azonban alapvetően azzal magyarázható, hogy nem annyira a védelmi vonal rekonstruálása a célja, hanem inkább a határvédelem intézményének működésére koncentrál.

RÁCZ TIBOR ÁKOS a *Háromszék első magyar telepesei és a határvédelem* című dolgozatában (2003) temetők, települések, templomok régészeti leleteire támaszkodva igyekszik feltárni Háromszék első magyar telepeseinek (a székelyeknek) az életmódját és a határvédelemben betöltött szerepüket. Helyneveket csupán akkor von be vizsgálódásába, ha azok megerősíteni látszanak a székelyek tárgyi források alapján igazolt határvédelmi szerepét. Munkájában ő is ismerteti a helynevek kapcsán felmerülő problémákat, amelyek elbizonytalanítják azok történeti hasznosíthatóságát.

SALLAI JÁNOS *Az államhatárok* című munkája (2004) vonatkozó részeiben elsősorban a térszínvevekre alapozva igyekszik feltérképezni a korabeli gyepűövezetet. Figyelembe veszi továbbá a hegységek természetes védelmi vonalát, a tavakat, a folyók vonalát, a lápokot, mocsarakat, s ezek alapján vázolja a gyepűrendszer képét.

Amint e néhány kiragadott szakmunka alapján látható, a helynevek történeti forrásértékét az érintett kérdés kapcsán jobbra elismerik, ugyanakkor az újabb munkák már egyöntetűen a nevek kritikus felhasználására intenek. Magam is egyetértek ezzel a közelítésmóddal, s a továbbiakban ezt szem előtt tartva igyekszem áttekinteni az ide sorolható helyneveket.

2. Határvédelemre utaló lexémát tartalmazó helynevek

2.1. Gyepű

1. A helynevekben az egyik leggyakrabban előforduló határvédelmi berendezésre utaló szó a *gyepű*. A szó etimológiája, más szavakkal való viszonya, jelentésfejlődése azonban nem egyértelmű a (nyelvészeti és névtani) szakirodalomban. Ennek ugyanakkor döntő jelentősége van a határvédelemre irányuló vizsgálatok szempontjából, ugyanis ez alapján lehet meghatározni a vizsgálatba bevonandó nevek körét.

A korábbi szakmunkák egy részében a szót a *gyapjú*-val rokonították. A gondolat először a néprajztudós GYÖRFFY ISTVÁNNak a fekete-körös völgyi magyarság letelepülését rekonstruáló tanulmányában fogalmazódott meg. Feltételezése szerint a Bihar vármegyei *Gyapjú* településnévnek *gyepű* lehetett az eredeti alakja, amit később a *gyapjú* magához hasonlított. A két szó párba állítására bizonyára a falu román *Zsepiu* névváltozatának hangalakja, illetve a szintén Bihar megyei *Gyapjúpatak* későbbi román *Preszáka* 'gyepűvágás, utak, ösvények bevágása' megnevezése készíthette a szerzőt (vö. 1913/1942: 281, vö. még MIKESY 1955: 312).¹²

A *gyapjú* és a *gyepű* szavak kapcsolatát MIKESY SÁNDOR nyelvészeti eszközökkel is igazolhatónak látja. Eszerint a török eredetű *gyapjú* szónak az ős- vagy ómagyar korban kialakulhatott a magas hangrendű változata, amikor is mindkét szót használhatták 'valami — főként katonai — célból sűrűséggé nőni engedett, illetőleg metszéssel mesterségesen áthatolhatatlanná tett területsáv' > 'tüskés sövény' > 'országos védelmi berendezés' jelentésben. A későbbiekben azután a *gyapjú* jelentésmegoszlás révén visszatért eredeti jelentéséhez ('juh természetes takarója'), míg a magas hangrendű alak az 'élősövényből álló védelmi berendezés' > 'kerítés' >

¹² KNEZSA ISTVÁN a *gyapjú* névrészt a magyar *gyapjú* szóból, esetleg a belőle alakult személynévből magyarázza (1943–1944/2001: 89, vö. még RÁCZ A. 2007: 113). ALEXICS GYÖRGY pedig a *prisaka* 'irtás, vágás' jelentésére támaszkodva azt hangsúlyozza, hogy a *Pre-* vagy *Priszáka* helynevek többségénél nem kell gyepűre gondolni (1907: 203).

'határ' jelentésre foglaldott le (1955).¹³ Felvetését a későbbi etimológiai munkák már nem tartják igazán valószínűnek.

Újabban a *gyepű*-t a *gyep* szóval hozzák összefüggésbe. A két szó kapcsolata már MIKESYNél is megjelent: véleménye szerint mivel a *gyep* a *gyepű*-nél későbből adatható, ezért elvonással jöhetett létre a *Gyepel*, *gyepüs* ~ *gyepös*, *gyepüt* ~ *gyepöt*, *gyepöl*, *gyepüz* stb. alakokból. A *gyepű* és a *gyep* elsődleges jelentését, mint láttuk, 'sövény'-ként határozza meg, olyan sövényt jelölhetek vele, melyet mesterségesen (állandó visszavágásokkal) kényszerítettek erre a feladatra, s kökény- és hasonló bokrokból állt, amik alkalmasak voltak az akadályképzésre. Azután pedig a 'sövény'-ből a *gyepű*-nek kialakulhatott a 'kerítés' > 'határ' > 'fatorlasz, földhányás' jelentése is (1955: 317). A *gyep* elkülönülésének idejéről és jelentésfejlődéséről MIKESY nem foglal állást. IMRE SAMU a *gyep* szó elvonását a fenti alakok jó részéből nem tartja valószínűnek, megítélése szerint a *gyep* inkább csak a *gyepel* szóból alakulhatott (1956: 213).

A TESz. is összefüggésbe hozza etimológiailag az ismeretlen eredetűnek tartott *gyep* és *gyepű* szavakat. A két szó a régiségben nyelvjárásonként és alakilag is keveredhetett egymással, s ekkor még mindkét forma egyaránt 'kerítés, gyepű' jelentésben lehetett használatos. A későbbiekben ebből alakulhatott ki — talán 'mezsgye, füvel benőtt terület, füves mező'-féle jelentésárnyalatokon keresztül — a *gyep* későbbi 'pázsit' jelentése. A szóalakot a TESz. is elvonással látja magyarázhatónak a *gyepű* valamelyik (közelebből meg nem jelölt) származékából.

A két szó közös eredetét a KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerzőhármas szerint egyértelműen támogatja, hogy az oklevelekben a latin *indago* 'a határvédelem természetes vagy mesterséges objektumai' szó ekvivalenseként egyaránt szerepel a *gyep* és *gyepű* is (vö. 1335: *indagines* vulgo *gepew* vocatas, OklSz. *Gyëpü*; 1419: *Indago* videlicet *gep*, 1973: 640). A *gyepű* ~ *gyep* legrégebbi jelentése szerintük 'műveletlen, lakatlan föld' lehetett, s azokat a térelválasztó közöket jelölhette,

¹³ Elgondolásában a *gyapjú* 'erdő lombja' jelentésére is támaszkodott, vö. *erdő gyapja*, *erdő szőre* kifejezések (SZABÓ T. A. 1944).

amelyek a magyarságot más népektől elválasztották. Majd a magyar határvédelem kialakulását követően (vagyis az ómagyar kor elején) jelentésmegosztás mehetett végbe, melynek eredményeképpen a *gyep* szó megtartotta eredeti jelentését, a *gyepű* pedig felvette a 'mesterséges védelmi rendszer objektuma, sövény, fatorlasz, erődítmény' jelentéseket (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 640–641, hasonlóan határozza meg a *gyepű* elsődleges jelentését RÁCZ TIBOR ÁKOS is, vö. 2003: 11). A későbbiekben azonban a szó már nem csupán az országos védelmi berendezések megjelölésére volt használatban, hanem várak, birtokok körüli akadályokra, sőt a szőlőket körülvevő kerítésre is (vö. 1423: ad indaginem vinearum wlgo *Gywpu* vocatum, ad indaginem wlgo *gепew* vinearum, OklSz. *Gyepű*).

Mindezek alapján tehát a határvédelem vonatkozásában a korabeli névanyagból a *gyepű* mellett a *gyep* névelemet tartalmazókra is tekintettel kell lennünk. Azok a helynevek azonban, amelyekben a *gyapjú* lexéma szerepel, nem vonhatók be egyértelműen a vizsgálatba.

2. A *gyepű*, *gyep* szavakat tartalmazó nevek felhasználása kapcsán a KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerzőhármas fontos k r o n o l ó g i a i kritériumra hívja fel a figyelmet. Igazán megbízható adatokkal inkább csak a gyepűk igazi virágkorából, a forrásokban szegény XI–XII. századból számolhatunk, ebből a korból azonban igen csekély számú *gyepű*-t tartalmazó helynevet ismerünk (ez összefügg azzal, hogy egyáltalán írott források is kis számban maradtak ránk ebből az időből). Nagyobb számban előforduló *gyepű*-s adatok csupán a XIII. század második harmadától datálhatók, amikor azonban a gyepűk már hanyatlásnak indultak, és helyüket a várak vették át. E késői adatok esetében éppen ezért nagyon körültekintően kell eljárunk, amikor a határvédelem rekonstrukciójához akarjuk felhasználni őket. Bennük a *gyepű* ~ *gyep* más jelentésben is szerepelhet, e közneveknek ugyanis igen sokféle jelentése kialakult az idők folyamán. A csak újabb korokból ismert helyneveket meglátásuk szerint eleve kívül kell hagyni a vizsgálat körén a *gyepű* közszó 'kerítés, akadály' jelentésben való továbbélése miatt (1973: 643–644).

A helyek szerepének, illetőleg a helynévben rejlő névadási motivációnak a megállapításában segíthetnek az oklevelek latin nyelvű leírásai. Az oklevelek leginkább az *indago* szóval utalnak a határvédelem természetes vagy mesterséges objektumaira, ám KRISTÓÉK felhívják a figyelmet arra, hogy a latin fajtajelölő vonatkozhat emellett például a várakat körülvevő védelmi rendszerre, erődítésekre vagy egyetlen ember gyeplőjére is. Nem minden *indago* utal tehát határvédelemre, vagyis nem minden *indago*-val álló helynév tekinthető országos gyeplő nevének. Biztosabb útbaigazítást ad azonban, ha az *indago*-t az országhatárral együtt említik, vagy ha a megmerevedett középkori országhatárhoz való viszonylagos közelségben van (1973: 640–642).

Az alapvetően bizonytalanul megítélhető helynevek történelmi hasznosításához tehát más irányú ismeretekre is szükség van. KRISTÓÉK szerint az írott források mellett a helynevek határvédelemmel való kapcsolatának megítélésében is döntő jelentőségű a névvel jelölt hely lokalizációja (1973: 642), a korabeli országhatárhoz viszonyított helyzete.¹⁴ A földrajzi és történelmi földrajzi ismeretekkel való összevetés fontosságát már FODOR FERENC is hangsúlyozta: szerinte egy-egy állítólagos *gyeplő* helynév csak akkor fog valóban határvédelemmel kapcsolatban állni bizonyulni, ha a földrajzi helyzet és a különböző *gyeplő* helynevek helyzetének egymással való megfeleltetése is igazolja azt (1936: 113).

A helynevek határvédelemmel való kapcsolatának megállapításában a név által jelölt objektum típusa is segíthet. KRISTÓÉK az utak neveként szereplő *gyeplő*-k kapcsán figyelmeztetnek arra, hogy ezek az említések országos gyeplőt nem jelölhettek, sokkal inkább gondolhatunk itt a *gyeplő* szó egy torzóban maradt jelentésfejlődésére, mely szerintük a 'műveletlen föld' jelentésből indulhatott ki (1973: 645), a jelentésfejlődés menetét azonban pontosabban nem határozzák meg. A *Csebe gyeplője* név esetében tehát a személynév + *gyeplő* szerkezet mellett (ehhez lásd a 3. pontban írottakat) óvatosságra int az is, hogy út neveként említik (1161–

¹⁴ Ahogyan az 1.2. fejezetben utaltam rá, KRISTÓÉK a gyeplőrendszer rekonstrukciójára irányuló vizsgálatukban abból indulnak ki, hogy a gyeplővonal és az országhatár megfeleltethető egymásnak.

1173: a parte occidentali magna via, et quod wlgo dicitur *Chebe gepue*). Ilyen esetekben további szempontok bevonására van szükség a névadás motivációjának feltárásához: a földrajzi helyzet, valamint a név szöveggörnyezetének tanulmányozása révén talán nagyobb valószínűséggel tudunk állást foglalni az adott név határvédelemmel való kapcsolatáról.

3. Látható tehát, hogy több szempont együttes figyelembe vétele szükséges az adatok történeti vonatkozásának feltárásához. Ezek mellett érdemes a neveket nyelvi szempontból (névszerkezet, szemantikai tartalom, névadási és névhasználati szokások tekintetében) is vizsgálni.

A határvédelemre utalás a *gyepű* névelemmel a műveltségi nevek mellett igen nagy számban megjelenik természeti nevekben is. Ez valójában nem meglepő, hiszen a gyepűrendszerben fontos szerepet játszottak a természetes akadályok. Megnevezésükben így az egyéb lehetséges motivációkat háttérbe szoríthatta a hely funkciója. A két névtípus (a műveltségi és természetes nevek),¹⁵ illetőleg a két helyfajta (az ember által létrehozott és a természetes helyek) a határvédelem kapcsán ugyanakkor nem is igazán különíthető el élesen egymástól, hiszen a gyepűrendszer kiépítése sok esetben a természetes akadályok (erdők, folyók, hegyek) emberi közreműködéssel még áthatolhatatlanabbá tételét jelentette.

Pusztá *gyepű* alakban előforduló nevet csupán néhányat találunk a régiségben, melyek első említése szinte mind meglehetősen késői: a XIV. század közepére, illetve a XV. század elejére tehető. Ilyen formáns nélküli név adatolható Torna vármegyéből völgy megnevezéseként (1314: per unam uallem que wlgo dicitur *gepu*), Szepes vármegyéből határjel funkcióban (1277/1337: in veterem *Gepeu*, vetus *Gepeu*), település neveként Veszprém vármegyéből (1357: *Gepu*), illetve Zala vármegye területén (1424: *Gyepew*). A Temes megyei *Gyepű* (1412: *Gyepew*) településnév KNIEZSA ISTVÁN szerint késői említése miatt már az előretolt, második védelmi vonal emléke lehet (1938: 389). Megítélésem szerint viszont mivel a név jóval a gyepűrendszer felbomlását követően adatolható, ilyen jellegű következtetések

¹⁵ A fogalmakat HOFFMANN ISTVÁN meghatározása alapján használom (2007: 100–113).

levonására nem igazán alkalmas, sőt elsődleges szemantikai tartalma is csupán valószínűsíthető a jelölt hely földrajzi helyzete alapján. A Zala és a Veszprém megyei *Gyepű* kapcsán KRISTÓék arra figyelmeztetnek, hogy e helyek távolabb esnek az országhatártól, így itt országos gyepű sohasem húzódhatott (1973: 645).¹⁶

Hasonlóan kis számban adathatók a régiségben a *gyepű*-ből képzett helynevek, s ezek általában vizek, erdők, kiemelkedések nevéként fordulnak elő. E nevek képzésében csak az elsődlegesen valamivel való ellátottságot kifejező *-s* képző vett részt. *Gyepűs* erdőnevet találunk Veszprém vármegyében (1212: silva *Gepus*), illetve Doboka vármegyében (1336: silva *Gepus*). E nevek esetében, amennyiben a határ menti vidékekre lokalizálhatók, feltehető, hogy olyan erdőt jelölhettek, amelyekben mesterséges akadályok nehezítették az átjutást. A Veszprém vármegyei adat azonban földrajzi helyzete miatt bizonyosan nem országos gyepűre utalhat.

A *gyepű* névelem nagyobb arányban összetett helynevekben szerepel. Közöttük szép számmal találunk személynév + *gyepű* szerkezetű névalakulatokat. TAGÁNYI még kritika nélkül a határvédelemhez kapcsolja valamennyit (1913: 255). A későbbiekben azonban kétségessé vált e helynevek határvédelemhez tartozása. BOROSY elképzelhetőnek tartja, hogy a gyepűvonal meghatározott része egy-egy őrre volt bízva (1977: 545), talán nem zárható ki tehát, hogy a gyepűk őrzésében részt vevő emberekről azután határhelyeket neveztek el. Ezzel azonban csak a korai adatolású nevek esetében számolhatunk. A KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ szerzőhármas szerint azonban ezek a gyepűk sokkal inkább egyetlen ember indagójára utalhatnak, tehát nem állnak kapcsolatban az országos határ védelmével (1973: 642). RÁCZ TIBOR ÁKOS is hasonlóan vélekedik, különösen a késői középkorból és még inkább az újkorból adatolt nevek szerint egy bizonyos illető által létrehozott vagy birtokolt árokra, sánkra, kerítésre, útra, műveletlen földre vagy akár rétre vonatkozhattak (2003: 11). Nagy körültekintést igényelnek tehát a gyepűrekonstrukció

¹⁶ A Zala megye történetét feldolgozó HOLUB JÓZSEF szerint eredetileg Zala vármegyében is létezhetett gyepűvonal, ám I. László horvátországi hódításai után elveszítette a jelentőségét, mivel csak a Muraköz nyugati részén vonult már országhatár (1929: 62–63). A nevek esetleg korábbi állapotok emlékét őrizhetik.

szempontjából már a XIII. századi adatok is, s a későbbiek még inkább. Egyenként érdemes megítélni, hogy bevonhatók-e a további vizsgálatba. Az 1501-es *Orros Mátyás gyepűje* név például egyértelműen kizárható a további vizsgálatokból, a névben szereplő személy ugyanis a forrásokból kikövetkeztethetően a XV. században élt. Nem értek azonban egyet KRISTÓÉK azon felfogásával, mely szerint a korai adatolású nevek is (pl. 1257: *Bud gepwe*; 1257: *Chichov gepwe*) kizárandók a vizsgálatból, még akkor is, ha e nevek szomszédságában a határvédelemben szerepet játszó örök nyomai igazolhatók (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 645). Megítélésem szerint a beszélők névismerete és névalkotása nem jellemezhető olyan kategorikusan, ahogyan azt KRISTÓÉK feltételezik. S nem zárható ki, hogy a műveltségi nevek, különösen a településnevek körében nagy megterheltségű személynév + földrajzi köznévi utótagú nevek mintájára esetleg a gyepük megnevezésében is számolhatunk ezzel a névstruktúrával, noha valóban valószínűbb, hogy egy ilyen név egyetlen személy valamilyen birtokára utal. Ez alapján tehát az egyes nevek esetében külön-külön, további fogódzók figyelembe vételével célszerű a névadás motivációjáról valamiféle valószínűségi megállapítást tenni, s amennyiben más tényezők is támogatják, ezek a nevek is figyelembe vehetők a határvédelem vonatkozásában.

Nem egyértelmű a *gyepes* névelemet tartalmazó alakulatok megítélése sem, ez a forma ugyanis az etimológiai és hangalaki keveredés miatt egyaránt eredhet a *gyep* és a *gyepű* szóból is, melyeknek a korban már elkülönült jelentésével is számolhatunk, ezért a *gyepes* nevek csak nagy óvatossággal vonhatók be a vizsgálatba. A KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerzőhármas először egyenesen kizárja e neveket a gyepűkre irányuló kutatásokból, azután mégis ismertetik azokat a neveket, amelyek az országos gyepű vonalába lokalizálhatók (1973: 645, vö. még RÁCZ T. Á. 2003: 12). Az általuk idézett nevek korabeli adatai azonban a *gyepes* ~ *gyepös* mellett minden esetben *gyepüs* ~ *gyepűs* olvasatot is lehetővé tesznek: *Gyepűs-patak* (1272: *Gepuspotok*) Sáros, *Gyepűs-erdő* (1326: *Gepuserdeu*) Doboka, *Gyepűs-bérc* (1340: *Gepusberch*) Kolozs, *Gyepűs-völgy* (1398: *Gyepuswelg*) Torda vármegyében. S még ha esetenként később *gyepes*-ként használták is őket, megítélésem szerint legalábbis további információkra van szükség a korabeli névalak, illetve névadási

motiváció megállapításához. A Bihar vármegyei *Gyepes* pataknev esetében az adatok (1320: *Gepes*, 1320/1341: *Gepus*, +1214/1334: *Jepus*), illetve a név továbbélése alapján ténylegesen *gyepes* ~ *gyepös* olvasatot valószínűsíthetünk, a névadás motivációja tehát eredendően a műveletlen területre, pázsitra való utalás lehetett. KISS LAJOS szerint egyértelműen a magyar *gyepes* 'dús gyepvel borított' melléknévből alakult a víznév (1997b: 207). Emellett, noha sokkal kevésbé valószínű (vö. RÁCZ A. 2007: 115), további vizsgálatok nélkül azonban nem zárhatjuk ki, hogy az *-s* képzős *gyep* esetleg a *gyepű*-vel való szemantikai összefonódás révén 'határ' jelentésben vált a hely megnevezésévé. A határra utalás esetleg másodlagosan is járulhatott az efféle nevekhez, amennyiben a hely (víz) a névadást követően a védelmi rendszer részévé vált, az akkori névhasználók utólag beleérthették a névbe ezt a tartalmat is.

A korai oklevelekben több esetben *ultra indagines* formában utalnak a gyepűre (pl. 1269: *ultra indagines Regni Polonie*, ÁÚO. 8: 242). KRISTÓÉK szerint az írott forrásokban ezek a megjelölések azok, amik leginkább megbízhatóan hasznosíthatók a gyepűk rekonstruálásában, mivel ez a forma a *gyepűelve* 'a gyepűkön/leshelyeken túl' szó szerinti fordítása (TESz. *gyepűelve*), amely a gyepűk vonalán túli lakatlan területsávot jelöl (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 643–644, BOROSY 1977: 543). A magyar megnevezés nélkül álló latin szövegrészek kapcsán felmerülhet, hogy esetleg magyar megjelölés fordításai lehetnek. A kor oklevelezési gyakorlatában ugyanis nem volt ritka, hogy a helynevek latinra fordított vagy latinizált alakban kerültek be az oklevelekbe (HOFFMANN 2004: 15–37). E körülírások esetében azonban ezzel nemigen számolhatunk, nincs ugyanis adata annak (a vizsgált korban s a későbbiekben sem), hogy ténylegesen tulajdonnévként használták volna a magyar megjelölést az érintett helyekre vonatkozóan.¹⁷

A *gyepűelve* azonban nemcsak latinul, hanem magyarul is előfordul az oklevelekben. Ezek a nevek szemantikai tartalmuk révén (latin megfelelőikhez

¹⁷ A tulajdonnévi és a köznévi megjelölés között ugyanakkor az efféle földrajzi köznévként, helyfajta megjelölésére is használt formák esetében nincs éles határ (vö. RESZEGI 2009: 39–41).

hasonlóan) szintén egyértelműen utalnak a határvédelmi rendszerre. Ide sorolható a Sáros vármegyei *Gyepöly* (1319: *Gebuel*) kerület, a Zemplén vármegyei *Gyepely* (1337/1414: *Gepel*, prov.) körzet, a Sáros-szepesi határon lévő *Gyepölység* (1511: *Gyewpeelseg*), az Ung vármegyében fekvő *Gyepűelv* (1284: *Gepeelv*, p.) birtok. (A *Gyepely* ~ *Gyepöly* névalakok az elsődleges *Gyepűelv* ~ *Gyepű elve* formából az *Erdély*-hez (< *erdő elve*) hasonlóan alakultak.) KRISTÓÉK felhívják a figyelmet arra, hogy ezek a helynevek kivétel nélkül az ország északi, északkeleti részére esnek (1973: 643). E helynevek adatai között több évtizedes, évszázados különbségeket figyelhetünk meg, s nagy részük a XIV. századtól datálható, de találunk példát korábbi, XIII. századi, illetőleg egészen késői XVI. századi említésekre is. KRISTÓÉK azonban (feltehetően a nevek szemantikai tartalmára alapozva) úgy vélik, hogy ezek a helynevek is a gyepűrendszerhez köthetők, s felbukkanásuknál korábbi helyzetet rögzítenek. Megállapításukat azzal indokolják, hogy „e területeket a XIV–XVI. században kelt diplomák helyezik a gyepűn túli vidékre, akkor, amikor ezek már régen a gyepűn (és az országhatáron) belül estek” (1973: 643). A *gyepűelvé*-ből alakult nevek tehát a gyepűrendszer kezdeti állapotát mutathatják.

4. A *gyepű*-t tartalmazó nevek szemantikai tartalmának, névadási motivációjának megítélése, mint az áttekintésből kitűnik, sok esetben igen bizonytalan. A legvalószínűbben a határvédelemhez sorolható nevek a *gyepűelve* névalakokon túl a XII. század végéről, illetve a XIII. század elejéről adatható nevek. Névanyagomnak ez csupán igen kis töredéke. A fennmaradó helynevek esetében az oklevelek tartalma, az adott helyre vonatkozó latin nyelvű információk segíthetnek a név szemantikai tartalmának, a névadás körülményeinek feltárásában. Az esetek nagy részében azonban csupán valószínűségi megállapításokat tehetünk.

2.2. Kapu

1. A helynevekben szintén meglehetősen nagy számban előforduló *kapu* lexéma ótörök eredetű, valószínűleg a török *qap-* 'bezár' ige származéka. A magyarba **qapuγ* alakban kerülhetett be, amelyből a *kapú*-n keresztül *kapu* fejlődött (TESz. *kapu*). A *kapu* köznévre igen sokféle jelentés rakódott az idők során. Közöttük megtalálható a 'folyóvölgy, sziget, jobbágytelek, város, falu, szőlőhegy, vizek kapuja', illetve ma is őrzi 'nagyobb nyílás és ennek zárható szerkezete' jelentését (vö. KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 648–649, FODOR 1936: 129). A TESz. nem részletezi a szó szemantikai tartalmát, csupán 'az épület stb. főbejáratát alkotó nagyobb nyílás, amely szárnyal vagy szárnyakkal zárható' jelentését közli az ómagyar korra vonatkozóan, az idézett helynévi példák (1009/1235 k./1350/1404: *Tertium Kopus*; 1332–1337: *Woschapu*) azonban mutatják, hogy a szó nem csupán épület bejárata értelemben volt használatban. A korai névelőfordulásokból látható, hogy a szó már a korban is poliszém jelentésű lehetett, s ezek közé tartozott a gyepűkapura való utalás. Latin megfelelője, a *porta* ugyancsak több jelentésű volt a korban, és igen sokféle hely megjelölésre volt használatos.

2. Mindezek ismeretében nagy körültekintéssel kell eljárunk ezen nevek kapcsán is, amennyiben a határvédelemre irányuló történettudományi vizsgálatokba kívánjuk bevinni őket. RÁCZ TIBOR ÁKOS teljesen bizonytalannak ítéli meg felhasználhatóságukat a gyepűrekonstrukció szempontjából. Szerinte az oklevelek csupán késői adatolású helyneveket sorolnak nyelvészeti bizonyítékként, melyek inkább vonatkoznak valami egyébre, mint határvédelemre (2003: 12). KRISTÓék e helynevek forrásértéke kapcsán szintén szkeptikusan vélekednek: az újkorból ismert helynévanyagban tömegesen fordulnak elő *kapu*-t tartalmazó helynevek. Igen csekély azonban a valószínűsége, hogy ezek közül akár néhány is a XIII. század előtti, gyorsan mozgó gyepűkapuk emlékét őrizhetné. Véleményük szerint nem ítéltjük meg másként a *kapu* névelemű nevek középkori anyagát sem, hiszen sok esetben akkor is csupán természeti adottságok magyarázzák ezek létrejöttét (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 648–649).

3. A *kapu* főnév esetenként önmagában, bármiféle formáns hozzákapcsolása nélkül vált valamilyen hely megnevezésévé. E nevek önmagukban semmit sem árulnak el a névadás motivációjáról, ennek valószínűsítéséhez további ismeretekre van szükség. *Kapu*-nak nevezték például a Maros betörését Arad vármegyébe (1337: *Kapw*), esetében tehát itt inkább az adott helyfajta megjelölése értelemben vált a földrajzi köznévvé a hely nevévé. A Sáros vármegyei *Kapu* (1322: *Kopu*, loc.) esetében viszont a hely fekvése alapján is csak esetlegesen számolhatunk ezzel a lehetőséggel.

Különösen nagy számmal adatolhatók a régiségben a képzővel ellátott *Kapus* ~ *Kapos* névalakulatok is. Ezek esetenként egymáshoz közeli helyek megjelölésére lehettek használatban, vö. pl. *Kapus* folyó és település Kolozs vármegyében. Kolozsban emellett számos további helyet, illetve hegyet szintén *Kapus*-ként említenek. Ez a névforma Küküllő és Torda vármegye területéről is több hely neveként előfordul. BALÁZS ÉVA egyenesen úgy véli, hogy a *kapus* névhasználat a gyakorisága miatt nem bizonyít a gyepűrekonstrukcióban (1939: 16). Valóban gyakori névről van szó, melynek szóföldrajzi megoszlása azt mutatja, hogy az ország belső területein (például Somogy) is előfordul, itt tehát bizonyosan nem a határvédelmi berendezkedésre utalhat a név, ezek alapján a határ menti említések esetében további vizsgálatot igényel a névadás motivációjának felderítése.

A személynév + *kapu* összetételű helynevek esetében KRISTÓÉK szerint igen csekély a valószínűsége annak, hogy országos kapuk megjelölésére lehettek használatban (1973: 649). Inkább egy ember birtokának, szőlőjének, jobbágytelkének stb. kapujára vonatkozhattak. Ilyen személynévi előtagú összetételt láthatunk például az 1283-ból adatolt *Veker kapuja* (*Wekercapva*) esetében (1258: ad predium Myhal Prope *Weker*; ÁSz. *Veker*) és feltehetően az abaúji *Becs kapuja* (1332: *Bechkapva*) névben (1228: libertinos ... Rigou cum filio suo *Bech* germanus eius Keserey; ÁSz. *Bech*), ez utóbbit az oklevél völgynek mondja, s ezért KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerint a névadás bizonyosan természeti adottságokon alapul (1973: 648).

Szintén bizonytalanul ítéltetők meg a *Kőkapu*, *Vaskapu* helynevek. Ezek a *kőkapu*, *vaskapu* közszoói összetételekből alakulhattak. TAGÁNYI a tanulmányában mindkét helynévtípust bevonja a határvédelem tárgykörébe. Ezt arra alapozza, hogy

a gyepűk nevezetesebb kapui többnyire kőből épültek és tornyokkal voltak ellátva, illetőleg ezek a kapuk erősen védettek, a vas erejével vetekedő erejűek voltak. A későbbi *Vaskapu* helyneveket azonban véleménye szerint már inkább hegyszorosokra alkalmazhatták (1913: 99–100). KRISTÓÉK viszont teljességgel kizártnak tartják, hogy ezek a nevek országos kapuk rekonstrukciójára alkalmasnak bizonyulhatnak. Szerintük ugyanis ezeket az objektumokat az emberek a legkülönbözőbb célokra használhatták, a hegyes vidékeken meglehetősen gyakori *Kőkapu* (pl. Hont vármegyében: [1245]/1245: ad *Portam Lapideam*; Heves vármegyében: 1216 [f:1217]/1230: *Cvcopu*) készülhetett akár emberi munka által, vagy akár a természet játékaként is (1973: 649), melyeket olykor-olykor esetleg bevonhattak a határvédelmi rendszerbe is, a funkcióváltások a név jelentésének változását is eredményezhették, ám mindennek a név formájában nincs látható nyoma, ezért annak megítélésében, hogy ezzel a lehetőséggel számolhatunk-e, más forrásokra kell támaszkodnunk. S hasonlóan ítélnék meg a *Vaskapu* helynevek is (pl. Bács vármegyében: 1332–1337: *Woschopu*; Baranya vármegyében: 1350: *Voskapu*; Gömör vármegyében: 1453: *Waskapw*). E nevek esetében a határvédelemre utalás valószínűségét csökkenti késői datálásuk.

Akadnak azért biztosnak tekinthető nyomok is a *kapu*-t tartalmazó nevek esetében. KRISTÓÉK e nevek megítélésekor is abból indulnak ki, hogy az országos gyepű és az országhatár (bizonyos korban) nagyjából egybeesik (1973: 649), ennek alapján az oklevél tartalma igazolhatja a név gyepűrendszerrel való kapcsolatát. Ide sorolható többek között például *Orosz-kapu* (~ *Hegyi-kapu*) (1240: *confinia Hungarie Ruscie continua Tartari devastabant ... portam Ruscie, que Montana dicitur, per quam in Hungaria patebat aditus*); *Kapu* (1288: *Prima transiens meta de ultra Copou*), mely a Lengyelországba vezető országkapu (XIII. sz. közepe: *in porta regni nostri, versus Poloniam*) helyére lokalizálható; *Német-kapu*, ami az oklevél szerint a Németországba való átjárást biztosította (1347: *Vadit ad porticum seu transitum Nemethkapu vocatam in fossato inter Ciuitatem Redege et terram Belmura; Super quo fossato venit ad ipsum kapu et in magna via que venit de Theutonia*)

(1973: 650). Ezeket az országos kapukat általában a szomszédos országok, népek alapján nevezték el *lengyel*, *orosz*, illetve *német* kapunak (TAGÁNYI 1913: 91).

Biztos nyomát látjuk határvédelmi berendezkedésnek a Győr-Sopron megye nem Árpád-kori határán lévő *Kapu* helynév (1162: castrum illud, quod vulgariter *Copuu* dicitur), a későbbi *Kapuvár* kapcsán is. KRISTÓÉK hangsúlyozzák, hogy „a név földrajzi fekvése és neve önmagában mutatja, hogy itt (országos) kapu melletti határvédő erődítményről van szó” (1973: 650). Ezt támogatja továbbá, hogy a közelben országhatárt és országos gyepút említenek az oklevelek.

4. Látható tehát, hogy a *kapu*-t tartalmazó nevek szemantikai tartalmának, névadási motivációjának megállapítása pusztán a nevet vizsgálva az esetek többségében nem lehetséges. A közsői előzmény rendkívül változatos jelentéstartalma a nevek jó részénél többféle magyarázatot is lehetővé tesz, s amennyiben egyéb fogódzók nem támogatják, csupán nagyon kis valószínűséggel számolhatunk a határvédelmi funkcióra utalással.

2.3. Őr

1. Az *Őr* köznévi mind a mai korban, mind pedig a régiségben nagy számban fordul elő helyneveinkben. A TESz. bizonytalan eredetűnek tartja, alapja feltehetően az *őríz* ige lehet, melynek alapszava az ótörök eredetű *őr*- igei tő lehet. Az *őr* főnév elvonással jöhetett létre az *őríz* igéből.

Az Árpád-kori határvédelemben az *őr* a határ megfigyelője, a gyepűkapuk védője jelentésben állt (TESz. *őr*), s hasonló jelentésben használták a szláv eredetű *strážsa* szót is. E szavak latin megfelelői: a *spectaculator*, illetve *custos confinium*.

TAGÁNYI úgy véli, hogy a szó a korban csak ebben a jelentésben lehetett használatban. Határozottan elutasítja azt a feltevést, mely szerint a királyi vármegyék várszolgáit, várnépeit is hasonlóan hívták volna. Szerinte csak a határőröket nevezik az oklevelek, illetve a helynevek *őr*-öknek, *strážsa*-knak. Szent László törvényeinek ránc maradt másolataiban ugyan azt találjuk, hogy a lejegyző nem csupán a határok őreit nevezi *őr*-öknek, hanem a királyi vármegyék szolgáit is, TAGÁNYI szerint azonban ez azzal magyarázható, hogy a másolatok készítői hibákat ejthettek, s esetenként saját tudásukhoz igazíthatták a szöveget (1913: 101). A szövegek másolásakor valóban számolnunk kell ilyen jellegű tévesztésekkel, javításokkal, ám amennyiben az elméletünket más nem támasztja alá, akkor pusztán erre építve nem lehet megbízhatóan meghatározni a szó jelentését.

KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ nyilván éppen ennek alapján úgy gondolják, hogy az *őr* nem kizárólagosan a magyar határvédelem szakszava, utalnak azonban arra, hogy a szó 'várnép' jelentésének kialakulását, illetve élettartamát nem lehetséges meghatározni (1973: 650). Ez tehát azt jelenti, hogy az *őr*-t tartalmazó helynevek esetében ezzel a jelentéssel is számolnunk kell. A jelentés meghatározásában nem segítenek a latin fajtajelölők sem, mert az adatok azt mutatják, hogy esetenként ezek is vonatkozhattak várnépekre is. Sőt a katonai őrszemek mellett az erdőőröket, vagyis erdőóvókat is *custos*-nak, *spectaculator*-nak mondták. Ám KRISTÓék úgy vélik, hogy a szó fő jelentése az Árpád-kor idején a határőrzéssel kapcsolatos tartalom (1973: 651).

2. További nehézséget jelent a nevek megítélésében, hogy az *őr*, *strázsa* szavakat a későbbiekben is gyakran használták fel helynevek létrehozására. A későbbi korokból adathozható nevek esetében ezért további vizsgálatot igényel a tényleges névadási motiváció megállapítása.

Az *őr* névelemű nevek kapcsán ugyanakkor a történészek elvárásai nagyobbak, mint más tárgyalt lexémák (például a nagyon változatos jelentésű *kapu*) esetében: az országhatár változásainak megállapításában is fontos szerepet szánunk az *őr*-t tartalmazó neveknek. Ennek gátjai azonban a nevek kapcsán korábban már említett esetlegességek, hogy a nevek nem keletkezésük pillanatában kerülnek lejegyzésre, sőt nem is feltétlenül marad írásos nyomuk, ugyanakkor más oldalról az *örök* lakhelyét más jellegzetességek alapján is elnevezhették.

Magukat az *őr*, *strázsa*-féle neveket, s azok közül is a pusztá *Őr*, *Strázsa* alakokat mégis a többi határvédelemmel kapcsolatba hozott szót tartalmazó névhez képest viszonylag szilárd támpontnak tekintik a történettudományi vizsgálatokban.

3. Ilyen formáns nélküli *Őr* települést találunk például Szatmár (1221/1550: *Euru*, FNESz. *Őr*), Szepes (1251/1281: *Eur*, FNESz. *Nagyőr*), Kolozs (1320, FNESz. *Mezőőr*) vármegyében. Esetükben a település fekvése a név által felvetett határvédelmi vonatkozást igazolni látszik, de természetesen további bizonyítékokra is szükség van.

Az *Őr* helyneveket az oklevelek szláv környezetben *Strázsa*-ként említik. Ezek az adatok viszont mind késői előfordulásúak, a XIV. század közepére, illetve a XV. század elejére tehetőek, amikor az *örök* szervezete már a felbomlás képét mutatta. Késői datálásuk miatt éppen ezért figyelemmel kell lennünk arra, hogy az *Őr* és *Strázsa* helynevek nem csupán az Árpád-korban, hanem a középkor késői évszázadaiban is keletkezhetnek, és láthattak el különféle funkciót a török időkben. KRISTÓÉK azonban az óvatosságra intő tényezők ellenére mégis a legbiztosabb jeleinek tartják az ország időnként változó határvonalának az *örök* (*strázsa*) lakhelyeit (1973: 653). *Strázsa* pusztá található Gömör vármegyében (1467: *Strosa*, Gy. 2: 553), település Nyitra (1379: *Straso*, p., Gy. 4: 461), Gömör (1379: *Straso*, p.,

Gy. 4: 461) és Vas vármegyében (1387: *Strason (Strasim)*, Cs. 2: 802, KRISTÓ-MAKK-SZEGFŰ 1973: 653).

Az *őr* névelem összetett nevek második névrészeként különösen gyakori kiemelkedések megjelölésében is: *Őr-hegy* adatható Hont (1262: *Heurhegh*), Borsod (1279/1312: *Ewrheg*), Gömör (1551: *Ewrhegh*), Kolozs (1399: *Ewrhegy*), Torda vármegyében (1393–1394: *Ewrhyg*), s a Kolozs vármegyei *Őrhalom* településnév (1348: *Eurholm*) is bizonyosan kiemelkedésről vonódott át a helységre. E nevek motivációjaként földrajzi helyzetüknél fogva számolhatunk a határvédelemmel, s ráadásul ezen a vidéken több *Őrmező*-vel is találkozunk: Zemplén (1337: *Ewrmezew*), Szabolcs (1419: *Eurmezeu ~ Eurmezeo*) és Doboka vármegyében (1320: *Eur Mezeu*). Csakhogy, amint KRISTÓÉK utalnak rá, a későbbiekben is igen jellemző, hogy a hegyes-dombos, megfigyelésre („akár csak a célból, hogy a szomszéd falu legényeit megverjék”) alkalmas terepalakulatokat *Őr-hegy*-nek nevezték el, ám emögött nem kell feltétlenül tényleges védelmi funkciót gyanítanunk (1973: 652). Ezzel pedig a régiségben is számolhatunk. A Heves és Szolnok vármegye határán lévő *Őr-halom* nevű (1390: *Ewrhalm*) kiemelkedés is ezt támogatja.

Az *őr* lexéma kapcsán csak egyetlen esetben merül fel a személynév + *őr* összetételből való alakulás. A Sopron vármegyei *Röjtökőr* településnév (1223: *Rahtukeuri*, 1346: *Ruhtukewr*) előtagjában TAGÁNYI még a 'rejte' jelentést valószínűsítette (1913: 264–265), s a nevet a határvédelemre utalónak tekinti. Ennek nyomán a TESz. is a *rejt* ige első előfordulásai között tünteti fel a *Röjtökőr* korai adatát. FEHÉRTÓI KATALIN viszont már a *Röjtök (Ruhtuk)* személynévből eredezteti a nevet. Ilyen módon viszont a név szemantikai tartalmát is másként értelmezi: minthogy a vidékről több ilyen nevű személy neve is fennmaradt, a helynév talán *Röjtök* őrhelyére utalhat (ebben az esetben nem is szükséges a határvédelemmel kapcsolatba hozni a nevet). Másik lehetőségként egy elsődleges *Röjtök* nevű személyről elnevezett földön később létesíthettek őrhelyet, s az őrhely a falu nevévé vette fel megkülönböztetésül a többi őrhelytől (2002: 468).

2.4. Lövő

1. A *Lövő*-féle helyneveink szintén utalhatnak határvédelmi berendezkedésre. A szó a *lő* ige folyamatos melléknévi igenevéből alakult; a *lő* ősi, finnugor kori szó, melynek forrása a 'dob, lő' jelentésű finnugor **leβe-* lehetett. A vadászati és harci technikák fejlődésével még a finnugor alapnyelvben létrejöhetett a szónak a 'dob' jelentéséből a 'lő' értelme (TESz. *lő*).

A *lövő* névelemet tartalmazó helynevek viszonylag nagy számban adathatók a régiségben. Az adatok kapcsán ugyanakkor szembeötlő, hogy zömében a XIII. századtól egészen a XV. századig datálhatók, vagyis abból az időből, amikor a határvédelem már megszűnőben volt, illetve a helynévadásban, az új nevek létrehozásakor már nem a gyeplő szolgáló nyilasokra utalás, hanem más motivációja lehetett a *lövő* névelemnek. KRISTÓÉK ebből kiindulva arra a következtetésre jutottak, hogy, noha az okleveles adatok datálása nem esik egybe a név keletkezésével, ám mivel pontos információink nincsenek a névadás idejére vonatkozóan, inkább csak a korai említések kapcsán feltételezhető nagyobb valószínűséggel a határvédelemmel való kapcsolat (1973: 654).

Szem előtt kell tartani továbbá azt a tényt is, hogy a *lövő* szónak, mint láthattuk, már az alapnyelvben vadászattal kapcsolatos jelentése volt, a gyeplőrendszer kialakulásakor pedig a köznévi jelentésbővülésen ment át, magára véve az 'egykori gyeplőt védő lövészek' jelentést is. Kellő körültekintéssel kell tehát eljárni a *Lövő*-féle helyneveink megítélésében: nem kizárólagosan határvédelmi berendezkedésre utalnak, a középkorban a határvédelemen kívül más fogalomkörhöz is kapcsolódhattak, erdőörök lakta településre is vonatkozhattak, az ott élők tevékenységére, foglalkozására is utalhattak (1973: 654).

2. A *lövő* lexémát többnyire egyrészes helynevek létrehozására használták fel. Közöttük viszonylag nagy számmal találunk a korban formáns nélkül álló *Lövő* névalakulatot, például Borsod (1221/1550: *Luen*, v.), Sopron (1211/1252: *Lvev*), Szabolcs (1454: *Leveo*, p.), Zala vármegyében (1255: *Luev*). KRISTÓÉK szerint a magyar határvédelemben szerepet játszott lövők telephelyeit legbiztosabban éppen e

puszta *Lövő* nevű helységekben kereshetjük (1973: 654), vagyis a nevek határvédő lövészekre, nyilasokra utalhatnak. Általában véve akár egyet is érthetünk ezzel a vélekedéssel, azonban az egyes nevek kapcsán itt is alaposabban meg kell vizsgálnunk, hogy a névadási indíték valóban a határvédelem volt-e, vagy pedig egyéb motívumok szolgálhattak a település megnevezésére. Az előbbit támogathatja a hely határ menti fekvése, de a név lehetséges jelentése és az országhatárhoz való közelség mellett esetükben is további információkra van szükség a feltevés alátámasztására.

A *Lövő*-khöz hasonlóan értelmezhetők a *Lövér* helynevek is, ilyen találunk Torda (1228/1357: *Luer*), Moson (1425: *Lwer*) és Sopron vármegyében (1265: *Luer*). Esetükben a magyar *lő* ige *v*-s tövéből képzett magyar **lövér ~ *lëvér* 'lövész' főnév vált helynévvé (FNESz. *Lövérek*).

A *lő* ige *v*-s tövéből más névalakulatok is létrejöttek. KISS LAJOS szerint így magyarázható a Moson vármegyei *Levél* településnév is (1453: *Lewel*). A *Lövér* > *Levél* fejlődést *l : r > l : l* hasonulás és a magyar *levél* főnévhez való hozzáigazodás magyarázza (FNESz. *Levél*). KISS LAJOS szerint a név — nyilván a név közszói előzményének jelentése, illetve a hely földrajzi fekvése alapján — az egykori határőrző lövészekre emlékeztet.

Szintén a gyepűvédelemhez sorolható KISS LAJOS szerint a *Lévárt* településnév Gömör vármegyében (1427: *Lewarth*), mely a magyar **lövér ~ *levér* 'lövész' főnévből keletkezett szláv hangalaki módosulással. A név az egykor itt húzódó gyepűvonal íjas lövészeinek a települését jelöli (FNESz. *Lévárt*).

A határvédelemmel kapcsolatba hozott nevek egy részének azonban nem egyértelmű az etimológiája. KRISTÓÉK szerint például bizonytalan, hogy a *Levelek* (1067k. *Leveluky*), *Leveles* (1435, 1479: *Leweles*), *Levelin* (1505: *Lewelyn*) helynevek levezethetők-e a *lő* igéből (1973: 654). KNEZSA ISTVÁN a *Lövéte* (1332–1337: *Lueche*) helynév kapcsán utal arra, hogy az talán a szlávból eredeztethető, személynévi eredetű lehet, melynek 'oroszlán', vagy 'vadászat' jelentése van (1943–

1944: 295), éppen ezek alapján kevésbé valószínű, hogy ezek a nevek kapcsolatban lennének a határvédelemmel.

A magyar névrendszerben találunk a magyar *Lövő* nevekhez hasonló szemantikai tartalmú német eredetű neveket is, ezekben a német *Schütz* 'lövő' szó jelenik meg. Ilyen a Vas vármegyei *Süc* (1427: *Sech*) településnév (FNESz. *Horvátlovő*), mely KRISTÓÉK szerint nagy bizonyossággal határvédelemre utalhat (1973: 654).

A *lovő* összetett helynevekben lényegesen kisebb arányban fordul elő. Nagyobb számban csupán Szabolcs vármegye területéről vannak adataink ilyen nevekre: *Csobodlovő* (1212/1339: *Sombotlevi ~ Zobothleu*), *Gyümölcsöslövő* (1473/1505: *Gywmewlchewslewe*, pr.), *Váraslovő* (1212/1339: *Warozlew ~ Wareslow*). Esetükben három közeli településről van szó, a nevek előtagjai tehát a feltehetően elsődleges *Lövő* névalakok egymástól való elkülönítésére kapcsolódhatott a nevekhez (GY. BALOGH 2002). Az elsődleges *Lövő* névalak talán arra utalhat, hogy a falu egykori lakói határvédő lövészek, azaz nyilazók voltak (FNESz. *Nyírlövő*, *Csobodlovő*), ám önmagában a név alapján ezt ebben az esetben is csak feltételezhetjük. A szintén Szabolcs vármegyei *Nagylövő* (1323>1365: de *Nogh Lweuu*, *Magna Luev*) névadat előtagja talán szintén a három névhez képest értelmezhető.

3. A *Lövő* helynevek kapcsán is látható tehát, hogy önmagában a *lovő* névelem nem feltétlenül utal határvédelemre. KRISTÓÉK szerint ahhoz, hogy eldöntsük, valóban erről van-e szó, további vizsgálódásokra van szükség, s vizsgálat alá kell vetni e helységek középkori népelemeit, azok foglalkozását, illetőleg valamelyest eredményre vezethet, ha a *Lövő* helyneveket az *Őr* helynevekkel vetjük össze (1973: 655).

2.5. Les

1. A *Les*-féle helyneveket szintén kapcsolatba hozták az egykori határvédelmi berendezkedéssel. A szó ősi örökség az ugor korból, alapalakját **läc*- formában rekonstruálják, és igenévszói jelleget tulajdonítanak neki, vagyis 'rejtett figyelőhely', illetve 'elrejtőzve néz, figyel' jelentését is feltételezik (TESz. *Les*). A szónak ebből az elsődleges jelentéséből könnyen magyarázható a korai ómagyar kori 'katonai megfigyelőhely, őrhely, leshely' jelentésben való használat. Az országhatár közelében pedig bizonyára nagyobb számban alakíthattak ki efféle leshelyeket, hogy szemmel tarthassák az országba vezető utakat, átjárókat, könnyebben megközelíthető helyeket. A leshelyeken a királyi kémek, kémlelők, lesők, latin említéssel *exploratorok* teljesíthettek szolgálatot. A *les*-t, *leső*-t tartalmazó, és *exploratores*-okra utaló említések kapcsán azonban csak annyit feltételezhetünk, hogy valóban védelmi berendezkedéssel lehet kapcsolatban a név, a határvédelemhez tartozása azonban nem ítéhető meg. KRISTÓÉK szerint ezek a nevek a gyakori magánháborúk emlékét is őrizhetik (1973: 656).

A *les* lexémának azonban korán jelentkezik a 'vadász hely' értelme is, KRISTÓÉK úgy vélik, hogy a *Bikács lese* név (1311: ad quendam locum uenacionis *Bykachlesy* nominatum) ezzel hozható kapcsolatba (1973: 655).

A középkori névanyag megítélésekor a szó különböző jelentései miatt különösen óvatosan kell eljárni, valójában minden nevet egyedileg kell megítélni. Ebben segíthet az oklevél szövege, illetve a hely földrajzi fekvése. A név lokalizációja ugyanakkor csupán a határvédelemmel való kapcsolat elvetését segítheti egyértelműen, a kapcsolatot viszont ez alapján nem lehet igazolni. S amennyiben az oklevél szövege sem tartalmaz erre vonatkozó információt, akkor csak valószínűségi állításokat fogalmazhatunk meg, ám KRISTÓÉK szerint csak különösen indokolt esetben kapcsolhatók a határvédelemhez, illetve a gyeprürendszerhez (1973: 656).

2. FODOR tereptani kiindulású vizsgálódásakor felfigyel arra, hogy több hegyvidéki folyóvölgy legfelső szakaszában is feltűnik egy-egy előretolt figyelőhely *les* névelemmel, melyet határvédelemhez sorolandónak vél. Ezek ugyanis szerinte a

völgyben valamivel hátrább lévő megerősített, illetve elállt szakaszok őrhelyei lehetnek (1936: 126). Több hegy és hegycsúcs nevében is szerepel a *les*: *Leső* (1086: *culmine montis qui dicitur Lessu*) Veszprém vármegyében, *Les-hegy* (1264/1393/1466: *Leushegh*) Nagyszigetben, *Tóbiás lese* (1243/1335, 1243/1335/XVII.: *Tobiaslesy*) Gömör és Király *lese* (1283: *Kyralleswy*, 1322: *ad montem Kerallese*) Sáros vármegyében. Természetesen e természeti nevek kapcsán, amennyiben az országhatár közelében találhatók, szintén felmerülhet, hogy határvédelemre utalhatnak, de ennek megerősítéséhez további fogódzók szükségesek.

Pusztá *Les* helynév mindössze egyetlenegy maradt ránk az ómagyar korból. KNEZSA ISTVÁN szerint a Bihar vármegyei *Les* településnév (1332–1337 PR.: *Les*, v., *Las*) a régi gyepűrendszer emléke lehet (1943–1944: 196).

A *les* származéka, a *leső* is előfordul helynévként. Esetében nem egyértelmű, hogy a *les* ige folyamatos melléknévi igenevével van-e dolgunk, vagy a *leső* 'kém' főnév vált a hely megjelölőjévé. Mivel azonban Veszprém megyei helyről (hegyről) van szó, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerint kizárható, hogy gyepűvédelemre utalna (1973: 656).

A szó összetett helynevekben gyakoribb. Előtagként csupán a *Les-hegy* és *Les-völgy* (1293: *Leswelg*, vall.) névben szerepel, s mivel a Csepel-szigeten lévő helyeket jelöl, a sziget őrzésével lehet kapcsolatban (vö. Gy. 4: 190).

Kétrészes nevek alaprészeként általában személynévi vagy személyre utaló közsői előtaggal áll, például *Karuly ~ Károly lese* (1243/1335: *Karulesy*, *Carullosy*) Gömör vármegyében, vagy *Dorog-les* (1312: *Duruglees*, t., 1338: *dorugles*, p.) Szabolcs vármegyében. Ezek névadási motivációjának megállapításakor fokozott körültekintésre van szükség, hiszen amint láttuk, az ilyen szerkezetű nevek a régiségben (vö. *Bikács lese*) és az újkorban is inkább egyetlen ember vadászhelyére utalhatnak (vö. *Vajda lese*, *Gergely lese*, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 655).

Összegzés

A határvédelemmel kapcsolatba hozható lexémát tartalmazó helynevek nyelvészeti vizsgálata alapján kitűnik, hogy a nevek névadási motivációja, szemantikai tartalma az esetek többségében nem állapítható meg egyértelműen. Ebből adódóan a nevek önmagukban nem lehetnek megbízható forrásai a történettudományi, határvédelemmel kapcsolatos kutatásoknak. A helynevek inkább csak kiindulópontként szolgálhatnak az ilyen irányú kutatásokhoz, melyekre azonban csak kellő elővigyázatossággal szabad támaszkodni, más forrásokat, tárgyi bizonyítékokat és írott emlékeket (oklevelek, krónikák szövege) is figyelembe véve. S csak amennyiben ezek megerősítik az adott helynek a nevek révén felmerült határvédelemmel való kapcsolatát, akkor fogadhatjuk el.

Az ilyen irányú vizsgálatok kapcsán tehát fokozottan körültekintően kell eljárni, hogy elkerüljük a körkörös magyarázatokat. A történettudomány ugyanis, mivel a vizsgált kérdésben nem állnak rendelkezésre megfelelő mennyiségben források, hajlik a nyelvészet (a nevek vizsgálatából nyert) információinak felhasználására, ezek az információk azonban, ahogy láttuk, az esetek nagy részében valószínűségi megállapítások, amelyek már a történettudományi eredményeket is figyelembe veszik. Ez a spirálszerűen előrehaladó eljárás mód azonban az így nyert eredményeket is megkérdőjelezi. Ebből kitörni csak úgy lehet, ha elfogadjuk, hogy az etimológiák nem nyújtanak megfelelő bizonyítékot a határvédelem kérdésének megvilágításában.

II. A határvédelemre utaló lexémát tartalmazó helynevek szótára

1. A szótár adatállományának összeállításában a korábbi szakmunkákban közölt névanyag mellett elsősorban GYÖRFFY GYÖRGY *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* című munkájának négy kötetét (Gy.), illetőleg a történeti földrajz adatait közlő és kiegészítő *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból* (HA.) és *Korai magyar helynévszótár* (KMHSz.) köteteit használtam fel. A vizsgálatok térbeli kiterjesztéséhez továbbá beemeltem az *Árpád-kori új okmánytár* (ÁÚO.), az *Anjoukori okmánytár* (AO.), CSÁNKI DEZSŐ *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában* (Cs.), a *Hazai Oklevéltár* (HOKl.), illetve a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*-nak (FNESz.) a vizsgált korra vonatkozó adatait is.

2. A szótárban a neveket az egyes gyeplévédelemmel kapcsolatos szavak szerint csoportosítva közlöm. A szócikket (saját vizsgálataimat segítő) a nevekhez tartozó denotátumok alapján alakítottam ki. Amennyiben tehát egy adott objektumot több (határvédelemre utaló elemet tartalmazó) névvel vagy névváltozattal is jelöltek a vizsgált időszakban, azokat egyetlen szócikkbe szerkesztettem.

Az azonos hangalakú, de különböző denotátumokra vonatkozó adatokat az objektumoknak megfelelően külön szócikkbe rendeztem. Az azonos címszavakkal álló szócikkek sorrendjét a név által jelölt objektum helye, pontosabban a vármegye alapján (betűrendben) határoztam meg.

A szócikkekben használt rövidítések:

<i>castr.</i>	castrum	'vár'
<i>fl.</i>	fluvius	'folyam, folyó, patak, ér'
<i>loc.</i>	locus	'hely'
<i>m.</i>	meta	'határ'
<i>mo.</i>	mons	'hegy(ség), szikla'
<i>montic.</i>	monticulus	'(kis) hegy'
<i>p.</i>	possessio	'birtok'
<i>pr.</i>	praedium	'majorság, puszta'

<i>prov.</i>	provincia	'vármegye'
<i>s.</i>	silva	'erdő'
<i>stag.</i>	stagnum	'tó, mocsár'
<i>t.</i>	terra	'föld, birtok'
<i>v.</i>	villa	'faluk'
<i>vall.</i>	vallis	'völgy'

Gyepű

Büd gyepűje 1257: *Bud gepwe* (ÁÚO. 7: 466, TAGÁNYI 1913: 255, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 644). A Kerka vidékén található határhely, Zala vármegyében.

A név előtagja személynév (vö. 1251/1378: *Elia filio Bud ... de Hagarus*, ÁSz.). KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerint a személynév + *gyepű* utótagú nevek nem igazán hasznosíthatók a gyepűrekonstrukcióban (1973: 644). Valószínű, hogy inkább egyetlen ember gyepűjére vonatkozhatott.

Csebe gyepűje 1161–1173: a parte occidentali magna via, et quod wlgo dicitur *Chebegepue* (ÁÚO. 11: 38, TAGÁNYI 1913: 254, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 644). Szöllős határában említett út, Veszprém vármegyében.

A név előtagja személynév (vö. [1290–1291]: *Chepanus filius Chebe*, ÁSz.). Az utótag szemantikai tartalmához vö. **Büd gyepűje**.

Csege-gyepű-fő 1492: *Chegegyewpwwfw* (TAGÁNYI 1913: 255, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 644). Szűcs határában említett hegy, Heves vármegyében.

A *Csege* személynév (vö. 1294: *terram Symonis filij Chegee iobagionis castri [de Beel]* ÁSz.) és a *gyepű* 'sövény, határ' összetételéhez másodlagosan kapcsolódhatott a *fő* 'hegytető' jelentésű földrajzi köznévi.

Cseres ? -gyepű réte 1429: *Cherezgyepewrethe* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 644). Arad vármegyében említett hely.

Az első névelem olvasata bizonytalan, talán a *cser* fanév rejlik benne, melyhez a *gyepű* 'sövény, határ' földrajzi köznévi járult. A második névrész

rét 'kaszáló, legelő' (TESz.) földrajzi köznévi. A név a *Cseres-gyepű* közelében lévő rétre utalhat. Az is elképzelhető, hogy az elsődleges *Cseres-gyepű* név másodlagosan egészült ki a *rét* utótaggal, és a hely funkciójának a megváltozására utalhat.

Csicsó gyepűje 1257: *Chichov gepwe* (ÁÚO. 7: 466, TAGÁNYI 1913: 255, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 644). A Kerka-vidékén található hely, Zala vármegyében.

A név előtagját a szakirodalmakban személynévnek tekintik (vö. KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 644). FEHÉRTÓI KATALIN Árpád-kori személynévtárában viszont *Csicsó* névnél csak helynévi adatot találunk. Esetleg *Csicsa* (vö. [1067]/1267: *pristaldus Apa filius Chycha*, ÁSz.) vagy *Csikó* (1300: *magister Chyko alio nomine Bartholomeus filius Francisci*, ÁSz.) nevet gyaníthatunk benne. Az utótag szemantikai tartalmához vö. **Büd gyepűje**.

(Ewthwelthamas)-gyepű 1460: *Ewthwelthamasgepew*, via (ÁÚO. 11: 38). Zala vármegyében említett út.

Az első névrész olvasata bizonytalan. Utótagja a *gyepű* földrajzi köznévi.

Farkasgyepű 1401: *Farkasgepeu* (FNESz. *Farkasgyepű*). Ajkától ÉK-re fekvő helység, Veszprém vármegyében.

A személynévként is használatos (1164–1165: *ego Forcos fili(us) Poznan*, ÁSz.) *farkas* állatnévnek és a *gyepű* 'sövény, mesterséges akadály, torlasz, járhatatlanná tett területsáv' földrajzi köznévnek az összetételéből alakult. KISS LAJOS szerint mélyen ta-

golt határvédelmi rendszerrel lehet kapcsolatos (FNESz.).

Gyepes 1. 1320/1341: *Gepus*, fl., 1320: *Gepes*, aqua, +1214/334: *Jepus*, fl. (KMHSz. 1: *Gyepes*). A Fekete-Köröstől É-ra, vele párhuzamosan futó patak, Bihar vármegyében.

Nagy valószínűséggel a *gyep* 'pázsit' -s képzős melléknévi származékából alakult, s arra utalhat, hogy a folyó partja sűrű fűvel benőtt (vö. KISS L. 1997b: 207). Nem zárható ki ugyanakkor talán az sem, hogy a *gyep* ~ *gyepű* 'határ' jelentése is szerepet játszhatott a névadásban. A folyó azonban nem lehetett része a gyeprendszernek, ugyanis a Horvát bánóság elfoglalása után a határ sokkal délebbre került.

Gyepes 2. 1265: *Gepes* ~ *Gepus* (TAGÁNYI 1913: 255). Mesztegnyő mellett említett folyó, Somogy vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Gyepes 1.**

Gyepes 3. 1319: *Gepus*, p. (AO. 1: 526). Szentgál, Németi és Csolta birtokokkal említett birtok, Veszprém vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Gyepes 1.**

Gyepöly 1. 1321: districtu *Gepul* (TAGÁNYI 1913: 147, JUHÁSZ 1988: 77). Abaúj vármegyében említett kerület.

A *gyepűelve* 'gyepűn túl' összetételből alakult, s a gyepűn túl fekvő lakatlan vagy ritkán lakott területsávot jelölte. A szó hangalakja az *Erdő elve* 'erdőn túli' > *Erdély*-jel analóg (vö. FNESz. *Erdély*).

KRISTÓ-MAKK-SZEGFŰ szerint a név (szemantikai tartalmánál fogva) megbízhatóan felhasználható a gyepű-

rendszer rekonstrukciójában (1973: 643).

Gyepöly 2. ~ **Gyepely** 1359, 1360, 1366: *Gepul* districtus, 1387: districtu de *Giepel* (TAGÁNYI 1913: 147, JUHÁSZ 1988: 77). Kerület Sáros vármegyében (Bártfa itt található).

Szemantikai tartalmához vö.

Gyepöly 1.

Gyepöly 3. 1319: *Gebuel*, 1374: districtu seu terra *Gyepel*, *Gypelue*, 1387: in districtu de *Giepel* (KRISTÓ-MAKK-SZEGFŰ 1973: 643). Lófalú, Kucsin, Trócsány, Kohány, Orsóc, Kistochan, Chaplyan, Kyzyl vidékeket magában foglaló kerület, Sáros vármegyében. KRISTÓ-MAKK-SZEGFŰ szerint erre a területre vonatkozik a TAGÁNYI-nál Abaújba lokalizált kerület is.

Szemantikai tartalmához vö.

Gyepöly 1.

Gyepöly 4. 1283/1478: *Gyepuel*, p. (TAGÁNYI 1913: 146, JUHÁSZ 1988: 77). Zemplén vármegyében a Veker kapujánál említett birtok.

Szemantikai tartalmához vö.

Gyepöly 1.

Gyepöly 5. 1337/1414: *Gepel*, prov. (KRISTÓ-MAKK-SZEGFŰ 1973: 643, AO. 3: 416, JUHÁSZ 1988: 77), 1413: districtus *Gepel* (TAGÁNYI 1913: 147). Jeszenő körzete, Zemplén vármegyében. JUHÁSZ DEZSŐ szerint a *Gyepöly* ~ *Gyepűelv* tájnévvel összefoglalóan jelölhették a középkori Magyarország északi részének ritkán lakott határvidekét, mely Abaúj, Sáros, Zemplén és Ung vármegye területén húzódott változó határokkal. Ugyanakkor azt is elképzelhetőnek tartja, hogy az ide vonatkozó adatok némelyike független helyi névadás eredménye azonos szemlélet alapján (JUHÁSZ 1988: 77).

Szemantikai tartalmához vö. **Gyepöly 1.**

Gyepöltség 1511: *Gyewpeelseg* (TAGÁNYI 1913: 148, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 643). Sárosi-szepesi határon lévő terület, több birtok is fekszik rajta, Berzevicével kapcsolatban említik.

A *gyepűelve* 'gyepűn túl' összetételből alakult *gyepöly -ség* közös alakja. A képző meglehetősen gyakori tájnévek létrehozásában (vö. JUHÁSZ 1988: 30). Vö. **Gyepöly 1.**

Gyepű 1. 1277/1337: in veterem *Gepeu*, vetus *Gepeu* (FEKETE NAGY 1934: 19, 113). Ruskin határában említett határjel, a Poprád folyó mentén, Szepes vármegyében. FEKETE NAGY ANTAL szerint a Hernád mentén húzódó első gyepűvonal emléke lehetett (1934: 19).

A *gyepű* 'sövény, határ' bármiféle formáns hozzákapcsolása nélkül vált a hely megnevezésévé. KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ az efféle puszta *gyepű*-ket nem igazán tekinti megbízható forrásnak a védelmi rendszer vonatkozásában (1973: 645).

Gyepű 2. 1412, 1445: *Gyepew* al. nom. Prezaka (1496) (Cs. 2: 39). Temes megye területén, Karánsebes mellett említett hely. KNIEZSA ISTVÁN szerint ez már az előretolt második vonal része volt (1938: 389).

Szemantikai tartalmához vö. **Gyepű 1.**

Gyepű 3. 1314: *gepu*, vall. (Oklsz. *Gyëpü*, TAGÁNYI 1913: 255). A Torna megyei Udvarnok határában említett völgy.

Szemantikai tartalmához vö. **Gyepű 1.**

Gyepű 4. 1357: *Gepu* (Cs. 3: 57, FNESz. *Gyepükaján*). A Balaton felvidékén Sümegtől É-ÉK-re fekvő település, Veszprém vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Gyepű 1.**

Gyepű 5. 1424: *Gyepew* (Cs. 3: 57). Zala vármegye területén.

KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerint nem része a gyepűrendszernek, mert a határ délebbre húzódott (1973: 645).

Szemantikai tartalmához vö. **Gyepű 1.**

Gyepűelv 1284: *Gepueelv*, p. (Oklsz. *Gyëpü*, TAGÁNYI 1913: 147). Felnémeti birtok és Ungvár közelében (északra) említett birtok, Ung vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Gyepöly 1.**

Gyepűelve 1269: *ultra indagines* Regni Polonie (ÁÚO. 8: 242, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 644). Tarkó vidékére, Smilnóra és Trócsányra vonatkozhatott, Sáros vármegyében.

Az *ultra indagines* a *gyepűelve* szó szerinti fordítása (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 644).

Gyepűs 1. 1212: *Gepus*, s. (Cs. 3: 232, TAGÁNYI 1913: 254), 1274: *Gyepus* (Cs. 3: 57). Gyepes község határában említett erdő, Veszprém vármegyében.

A név olvasata bizonytalan, és ennek következtében többféle értelmezési lehetőségét is felvethetjük. Valószínűleg a magyar *gyepű* 'sövény, mesterséges akadály, torlasz, járhatatlanná tett határsáv' (FNESz. *Gyepükaján*, IMRE 1956: 213) főnév -s képzős származékából alakult. Elképzelhető ugyanakkor az is, hogy a névben a magyar *gyep* 'pázsit' főnév -s képzős származéka (*gyepös*) rejlik, s dús gyepvel benőtt helyre utalhat (FNESz. *Gyepes*). Az előtaggal kapcsolatos bizonytalanság oka az, hogy a régiségben a két szó alakilag és jelentésbelileg is nagy mértékben keveredett (vö. TESz.).

Gyepűs 2. 1429: *Gyepws*, s. (Oklsz. *Gyepűs*, TAGÁNYI 1913: 255). Nyárkerék és Kenderestő határában említett erdő, Zaránd vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Gyepűs 1.**

Gyepűs ~ Gyepes bérc 1334: *Gepusberche*, loc. (Gy. 3: 361), talán ennek adata: 1340: *Gepusberch* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 645). Légen határában említett kiemelkedés, Kolozs vármegyében.

A *gyepűs* ~ *gyepes* előtag és a *bérc* 'hegy, kisebbfajta kiemelkedés, magaslat' (TÓTH V. 2001b: 26–27) földrajzi köznévnék a jelölt birtokos jelzős összetételéből alakult. Az előtag szemantikai tartalmához vö. **Gyepűs 1.**

Gyepűs-erdő ~ Gyepűs ~ Gyepes 1326: *Gepuserdeu*, s. (HOkl. 198, HA. 2: 24), 1336: *Gepus*, s. (HA. 2: 24). Szentgotthárd határában említett erdő, Doboka vármegyében.

TAGÁNYI szerint a közeli település az erdőről kapta a nevét (1913: 254). A *gyepűs* ~ *gyepes* *gyepes* melléknévi származék és a *bérc* 'hegy, kisebbfajta kiemelkedés, magaslat' földrajzi köznévnék a jelölt birtokos jelzős összetételéből alakult. KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ a *gyepes* névelemet tartalmazó nevek között tárgyalja, azonban az okleveles adat *gyepűs* olvasatot is feltételez. Az előtag szemantikai tartalmához vö. **Gyepűs 1.**

Gyepűs-patak 1272: *Gepuspotok* (Oklsz. *Gyepűs*, TAGÁNYI 1913: 255). Delnefő határában említett víz, Sáros vármegyében.

A *gyepűs* ~ *gyepes* melléknévi származék és a *patak* földrajzi köznévnék a jelölt birtokos jelzős összetételéből alakult. KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ a *gyepes* névelemet tartalmazó nevek

között tárgyalja, azonban az okleveles adat *gyepűs* olvasatot is feltételez. Az előtag szemantikai tartalmához vö. **Gyepűs 1.**

Gyepűs-völgy 1398: *Gyepuswelg*, vall. (Oklsz. *Gyepűs*, TAGÁNYI 1913: 255). Maros-Décse mellett lévő völgy, Torda vármegyében.

A *gyepűs* ~ *gyepes* melléknévi származék és a *völgy* földrajzi köznévnék a jelölt birtokos jelzős összetételéből alakult. KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ a *gyepes* névelemet tartalmazó nevek között tárgyalja (1973: 645), azonban az okleveles adat *gyepűs* olvasatot is feltételez. Az előtag szemantikai tartalmához vö. **Gyepűs 1.**

Makó gyepűje 1448: *Makogevpeve* (TAGÁNYI 1913: 255). Erdélyi erdő.

A név előtagja feltehetően személynév (1284>1484: *Makow* filius Isakh, ÁSz.). Az utótag szemantikai tartalmához vö. **Büd gyepűje.**

Miklós-gyepű(je) 1314: *per unam vallem que vulgo dicitur gepu Nicolai* (AO. 1: 342). Helye nem ismert.

A név szerkezete nem egyértelmű. A latinus névszerkezet miatt nem dönthető el, hogy a *gyepű* lexéma a név részét képezi-e, vagy pusztán a latin fajtajelölő elemek szerepében áll. Amennyiben a név részének tekintjük, akkor a név egy személynévvel alkotott összetételből alakulhatott. Vö. **Büd gyepűje.**

Orros Mátyás gyepűje 1501: *Orromathyasgyepwye* (Cs. 5: 417, TAGÁNYI 1913: 255). Kolozs megyei Szucsákon lévő berek.

Az *Orros Mátyás* személynév és a *gyepű* 'sövény, határ' földrajzi köznévnék a jelölt birtokos jelzős összetételéből alakult. Az okleveles szöveggörnyezet egyér-

telműen utal arra, hogy egyetlen személy gyepűjére — tehát nem országos védelmi vonalra — vonatkozik a név (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 644).

Zoltán-gyepű 1349: *Zoltangypew* (Gy. 2: 202, TAGÁNYI 1913: 205). Mo-

hától (Mohi) É-ra található hely, erdélyi Fehér vármegyében.

A *Zoltán* személynév és a *gyepű* 'sövény, határ' összetételéből alakult. Az utótag szemantikai tartalmához vö. **Büd gyepűje.**

Kapu

Beck ? kapuja 1332: *Bechkapva*, vall. (Gy. 1: 84, HA. 1: 23, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 649). Gálya határában említett völgy, Abaúj vármegyében.

A név előtagjának olvasata, etimológiája bizonytalan, utótagja a *kapu* főnév birtokos személyjeles alakja, szemantikai tartalmához vö. **Kapu 1.**

Feket kapuja 1177/1202–1203/1337: *Fequetkopua* (Gy. 2: 131, HA. 2: 30). Asszonynépe határában említett hely, erdélyi Fehér vármegyében.

Előtagjának etimológiája bizonytalan. Talán a személynévként (vö. 1138/1329: *Fekete* szn.) is alkalmazott magyar *fekete* színnévből származtatható. A *Feket* forma KISS LAJOS szerint talán redukcióval magyarázható (vö. FNESz. *Feked*). A TESz. szerint azonban a *feket* 'fekvés' jelentésű szót gyaníthatjuk a névben (TESz. *fekszik*). Utótagja a *kapu* főnév birtokos személyjeles alakja, szemantikai tartalmához vö. **Kapu 1.**

Felkapus 1219/1550: *Felcopusi*, v., 1318: *Kopus Superiori* (Gy. 3: 352). Gyalutól és Kapustól Ny-ra fekvő település, Kolozs vármegyében.

Az összetétel előtagja a *Kapus* folyó melletti két falu megkülönböztetésére szolgál, melyek egymással korrelációban álltak. A helynév utótagja a magyar *kapu* főnév -s képzős származéka, szemantikai tartalmához vö. **Kapu 1.**

Göc kapusa 1326, 1326/1331: *Geuchkapusa* (Gy. 2: 70, 90, HA. 2: 23). Szentiván és Göc közös határában húzódó völgy, Doboka vármegyében.

A név előtagjának szemantikai tartalma nem egyértelmű, feltehetően a *Göc* településnév rejlik benne, de nem

zárható ki a személynévből való alakulás sem (vö. Ochobur et f[ili]i eius *Goch* et Io[hannes], ÁSz.). Utótagja a magyar *kapu* főnév -s képzős származéka, szemantikai tartalmához vö. **Kapu 1.**

Kapi 1. (Kapunj) 1209/1395>1409: *Capi*, t., 1241 [: 1261 ?]/1338: *Capy* ~ *Kapuy*, v., *Capuy*, v., 1241[: 1261 ?]/1338, 1241/1263/1398: *Kapuy*, t., 1263/1398: *Kopuy*, v. 1313: *Kopui*, 1325/1338, 1337/1338: *Kapy* (Gy. 2: 604, AO. 3: 438). Település Győr vármegye Ny-i határán.

A magyar *kapu* főnévből alakult. Nevét határvédelmi *kapu*-járól vehette (Gy. 2: 604).

Kapi 2. 1248/1307: *Kapy* (FNESz. *Kapi*), 1347: *Copy*, p. (AO. 5: 132), 1358: *Kapy*, p. 1349: *Kopi*, *Kopy* (AO. 7: 66, 67), 1358: *Kapy*, p. ~ *Kopi*, p. (AO. 7: 100–104, 110), 1359: *Kapi*, p.. Eperjestől ÉK-re fekvő település, Sáros vármegyében.

A magyar *kapu* főnévből alakult. Gyepűkapuval lehet kapcsolatos (FNESz. *Kapi*).

Kapos 1. 1009/+1205–1235/1350/1404: *Tertium Kopus* (FNESz. *Kapos*), 1279: *Kopus*, fl. (ÁÚO. 9: 236, 237). A Sió jobb oldali mellékfolyója, Somogyvár közelében említett folyó, Somogy vármegyében.

A magyar *kapu* főnév -s képzős származéka. Bizonyára egykori gyepűkapuval kapcsolatos. A gyepűtorlaszokat a Dráva és a Mura felől várható ellenség megállítására emelheték az Árpád-fiak (FNESz. *Kapos*).

Kapos 2. 1231: *Copus*, fl. (ÁÚO. 11: 226). Somogy vármegyében említett folyó, közelebbi helye nem ismert, talán azonos a **Kapos 1.**-gyel.

Szemantikai tartalmához l. **Kapos 1.**
Kapos 3. 1061: *Kapus*, fl., (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 649) Somogy vármegyében említett folyó, közelebbi helye nem ismert, talán azonos a **Kapos 1.-**gyel.

Szemantikai tartalmához l. **Kapos 1.**
Kapos 4. 1381: *kapus*, aqua (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 649) Szabolcs vármegyében említett víz, közelebbi helye nem ismert.

Szemantikai tartalmához l. **Kapos 1.**
Kapos 5. 1318: de villa nostra *Kapus* (AO. 1: 455), 1320: de *Kopus* (AO. 1: 582), 1335: *Chopus* (AO. 3: 129), 1343: a parte ville *Kapus* (AO. 4: 331). Ung vármegyében említett hely. Az Anjoukori okmánytár valamennyi adatot Ung vármegyébe lokalizálja és az 1318-as, 1320-as és 1335-ös adatokat folyóként jelöli meg, az 1318-as említés azonban a latin fajtajelölő alapján falu neve lehet. Az okmánytár mutatója szerint ezzel azonos objektumra vonatkozhat az 1320-as adat is, melyről azonban az oklevél szövegéből nem tudunk meg többet. Az 1335-ös említés alapján szintén nem egyértelmű az objektum fajtája. Talán valamennyi említés a későbbi *Nagykapos*-ra vonatkozhat (*Nagykapos* és *Kiskapos* települések egyesülésével jött létre). Nem zárható ki azonban, hogy az adatok egy része valóban víz megjelölésére vonatkozik.

Szemantikai tartalmához l. **Kapos 1.**
Kapu 1. 1337: *Kapw* (KMHSz. 1: *Kapu*, AO. 3: 369). Arad, Temes és Hunyad vármegye határán, a Maros betörése Arad vármegyébe. KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ szerint a Maros szorosát jelöli (1973: 648).

A *kapu* köznévből alakult. A *kapu* köznévre igen sokféle jelentés rakódott

az idők során. Közöttük megtalálható a 'folyóvölgy, sziget, jobbágytelek, város, falu, szőlőhegy, vizek kapuja', illetve ma is őrzi 'nagyobb nyílás és ennek zárható szerkezete' jelentését (vö. KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 648–649, TESz. *kapu*). Itt a 'folyóvölgy kapuja' jelentésben vált névvé.

Kapu 2. 1162: *Copuu*, castr. (FNESz. *Kapuvár*), 1273: *Kopu* (HOKl. 58), 1291: de *Kopu* (ÁÚO. 5: 58), 1318: Castellanus de Wy..swar et de *Kopu* (AO. 1: 459). Vár Győr-Sopron megye határán, a későbbi *Kapuvár*.

Az egykori határvédő gyeprüendszer megerősített átjárójára, kapujára utal. A várat három oldalról a Hanság mocsarai öveztek (FNESz. *Kapuvár*).

Kapu 3. 1288: *Copou*, loc. (ÁÚO. 9: 466), 1322: *Kopu*, loc. (AO. 2: 36). Újfalu és Vörösalma határában említett hely, Sáros vármegyében.

KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ szerint bizonyosan országos gyeprü emléke lehet, ezen a helyen említik az oklevelek korábban a Lengyelországba vezető kijáratot (1973: 650).

Kapu 4. 1329: *Kopu* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 650). Késmárktól délre, Tamásfalva vidékén fekvő hely, Szepes vármegyében.

KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ szerint elképzelhető, hogy országos kapu emléket őrzi, mert a közelben említik az oklevelek a Lengyelország felé nyíló országkaput (1973: 650).

Kapu 5. 1390: porta vulgo *Capeu* (Cs. 5: 121). Az aldunai Vaskapu (Havasalföld) közszói megjelölése (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 648).

A KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ szerzőhármas nem tartja valószínűnek, hogy a helynév gyeprükapura vonatkozhatott, szerintük csupán természeti adottságok

magyarázzák a *Kapu* helynév létrejöttét (1973: 648).

Kapu 6. 1298: *Capu*, t. (HOKl.). Pécsény határában említett hely, közelebbi helye nem ismert.

Szemantikai tartalmához l. **Kapu 1.**

Kapud 1264: *Cupud* (ÁÚO. 8: 96, Gy. 2: 168, FNESz. *Magyarkapud*). Nagyenyedtől D-re lévő település, Alsó-Fehér vármegyében.

A helynév a magyar *kapu* főnév *-d* képzős származékából alakult.

Kapukő 1250: [n. a.] (FEKETE NAGY 1934: 19). Létán (Létánfalva) határában említett határjel, Szepes vármegyében.

FEKETE NAGY ANTAL szerint a Hernád mentén húzódó első gyepűvonal emléke lehetett (1934: 19).

Kapu-rév 1294: *Kapurew* (Cs. 2: 616). Somogy vármegyében, Fok (Siófok) közelében lévő hely.

Kapus 1. +1263/1324/1580: *Kapws*, p. +1324/1580: *Kapus* (Gy. 2: 198, FNESz. *Kiskapus*). ~ **Kiskapus** 1429: *Kyss Kappwss* (FNESz. *Kiskapus*). Medgyestől DNy-ra lévő település, erdélyi Fehér vármegye felső részén.

A *kapu* főnév *-s* képzős származékából alakult. A *kapu* köznévre igen sokféle jelentés rakódott az idők során. Közöttük megtalálható a 'folyóvölgy, sziget, jobbágytelek, város, falu, szőlőhegy, vizek kapuja', illetve ma is őrzi 'nagyobb nyílás és ennek zárható szerkezete' jelentését (vö. KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 648–649, TESz. *kapu*).

Kapus 2. 1349: *Kopus* ~ *Kapus* (AO. 5: 329), Lapus birtok határjárásában, Gyulafehérvár vidékén említett hely, Erdélyi Fehér vármegye alsó részén.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 3. 1399: *Capus*, vall. (BAKÁCS 1971: 200, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 649). Szúd határában említett völgy, Hont vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 4. 1200k.: *Copus*, fl. (Gy. 3: 351). Gyalunál balról a Szamosba torló vízfolyás, Kolozs vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 5. 1282: *Kopus*, v. 1332–1335: *Kapus*, *Kapous* (Gy. 3: 351). Gyalutól Ny-ra fekvő település, Kolozs vármegyében.

A településnév azonos a *Kapus* folyó nevével (vö. **Kapus 4.**), talán a víznév lehet az elsődleges, majd ez vonódott át a település megnevezésére.

Kapus 6. 1329: *Kapus*, loc. (Gy. 3: 345). Budatelke határában említett hely, Kolozs vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 7. 1329: via ... a parte Zuat transit per qd. locum *Kapuu*s nominatum ve. Cykud (Gy. 3: 329). A Szovátnál vezető utat elzáró védővonal, Kolozs vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 8. 1350: *Kapuu*s, loc. (AO. 5: 413). Ágaserdeje birtok határjárásában említett hely, Kolozs vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 9. 1299/1300: ex. Occ. in 1 *Byrch Kapus* nominatum, 1299/300: *Kapus Byrch* (Gy. 3: 344, ÁÚO. 5: 220). Bogártelke határában említett kiemelkedés, Kolozs vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 10. 1329: *Kapus*, mo. (Gy. 3: 374). Szilvás és Septér határában említett kiemelkedés, Kolozs vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 11. 1345: *Kapus*, v. (AO. 4: 498). Prépostfalva határában említett település, Küküllő vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 12. 1372: *Kopus*, mo. (Gy. 3: 540). Ekemező felett emelkedő hegy, Küküllő vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 13. 1061: *Kapus*, fl. (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 649). Somogy vármegyében említett folyó.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 14. 1273: *Kapus* (ÁÚO. 9: 49). Hely Somogy vármegyében, helye közelebbről nem ismert.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 15. 1381: *kapus*, aqua (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 649). Víz Szabolcs vármegyében, közelebbi helye nem ismert.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 16. 1303/1372: *Kopus*, p. (NÉMETH 2008: *Kapus*). Szalkától K-re fekvő település, Szatmár vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 17. 1283: *Copus* (FNESz. *Nagykapus*). ~ **Nagykapus** 1359: *Magnus Kopsch* (FNESz. *Nagykapus*). Ebesfalvától D-re fekvő település, Szászföldön.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 18. 1318: *Kopus* (FNESz. *Mezőkapus*). Székelyvásárhelytől Nyra fekvő település, Torda vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 19. 1435: *Kapus* (HOKl. 336). Kementelke, Ikland, Örke, Berkes, Torda birtokok szomszédságában említett birtok Torda vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kapus 20. +1214/1334/1342: *Kopus*, 1288/1332–1337/1418: *Copus* (FNESz. *Nagykapos*). ~ **Kiskapus** +1274: *Kyskapus* (FNESz. *Nagykapos*). ~ **Nagykapus** +1274: *Nogkapus* (FNESz. *Nagykapos*). Terebestől K-DK-re fekvő település, Zemplén vármegyében.

A nevek egymáshoz való viszonya nem egyértelmű. KISS LAJOS szerint a *Nagykapus* név előtagja a később a településbe olvadt *Kiskapus* előtagjával van korrelációban. A *kapus* névrész szerinte egykori gyepűkapura utalhat (FNESz. *Nagykapos*).

Kapusd 1313: *Kapusd*, v. (AO. 1: 292). Igrici birtok határában említett település, Pozsony vármegyében.

Egy 1244-es oklevél (hamis oklevél) szerint *Kapusd* faluban a pozsonyi vár kapusai laktak, akik nem tekinthetők a határvédelem szervezetébe tartozó elemeknek (BALÁZS 1939: 16).

Kapus-fő 1240: *Kopusfeu* (Gy. 2: 461, 492, HA. 2: 63). Csomatelke határában említett hely, Gömör vármegyében. (KISS LAJOS a FNESz.-ben ezt az adatot Somogy vármegyébe lokalizálja és a *Kapos* folyó forrásvidékére vonatkoztatja.)

A hely fajtája közelebbről nem ismert, így etimológiája is csak bizonytalanul adható meg. Talán egy adatokkal nem igazolható közeli *Kapus* folyó

forrásvidékét jelölheti (vö. FNESz. *Kaposfő*).

Kapus-halom 1347: *Kapushalm*, berch (AO. 5: 51). Tét és Újfalu határjárásában említett kiemelkedés, talán Szabolcs vármegyében.

A helynév utótagja a *halom* 'mesterségesen készült földhányáshoz hasonló földkiemelkedés' (FNESz. *Halomhegy*). Előtagjának szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kis-kapus 1348: *Kyskapus*, montic. (AO. 5: 179). Már(o)kháza határában említett kiemelkedés, Doboka vármegyében.

A *kis* melléknév és a *kapus* köznévi összetételéből alakult, a név előtagja a kiemelkedés méretére utalhat. Utótagjának szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Kő-kapu 1. 1352: *Keukapu*, m. (OkISz. *Kapu*, AO. 5: 570). Nagyugróc és Pázsit birtokok határjárásában említett határ, Bars vármegyében.

KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerint kőkapuk hegyes vidéken igen gyakran készülhettek „akár emberi munka, akár a természet játéka révén, amelyeket az emberek a legkülönbözőbb célokra használhattak” (1973: 649). Nem feltétlenül kell gyeptátjáróra gondolnunk.

[Kő-kapu] 2. [1245]/1245: *ad Portam Lapideam* (Gy. 3: 150, 238), 1281/1416: *per 1 Berch ante portam lapideam* (Gy. 3: 188). A Börzsöny egyik hegye, Csitár kapcsán említik, Hont vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Kő-kapu 1.**

Kő-kapu 3. 1216 [f: 1217]/1230: *Cvcopu* (Gy. 3: 113, ÁÚO. 11: 140). Lengyend határában említett hely, Heves vármegyében (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerint Nógrád vármegyében).

Szemantikai tartalmához vö. **Kő-kapu 1.**

Körtvély-kapus 1307: *Kurtuelkopus* (Gy. 2: 71, HA. 2: 24). Gyula határában említett hely, Doboka vármegyében.

A *körtvély* 'körte' növénynév és a *kapus* melléknév összetételéből alakult. Utótagjának szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

[Lengyel-kapu] 1256: *inter indagine regni nostri el confiana polonie ... porta regni versus Poloniam in ascensu custodie*, 1291: *porta in confinio custodie* (FEKETE NAGY 1934: 59), XIII. század közepe: *in porte regni nostri, versus Poloniam* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 650). Késmárktól É-ra, Podolin, Toporc helységek és a Poprád vize táján említik, Szepes vármegyében.

A *lengyel* népnév és a *kapu* főnév összetételéből alakult. A Lengyelország felé nyíló országkaput jelöli (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 650). FEKETE NAGY ANTAL úgy véli, hogy a lengyel határszáron lévő kapu az egyik határjel lehetett (1934: 59).

Magyarkapus 1391: *Magiarkapus* (Cs. 5: 365, Gy. 3: 351, FNESz. *Magyarkapus*). (Bánffy)hunyardtól K-DK-re lévő helység Erdélyben, Kolozs vármegyében.

A *magyar* népnév és a *kapus* melléknév összetételéből alakult. Utótagjának szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

[Meszesi-kapu] [1200k.]: *per portas Mezesinas* (Gy. 2: 43, HA. 2: 25). Átjáró az Erdélyi-medencét Ny-ról határoló Meszes hegységben, Doboka vármegyében.

A *Meszes* hegynév *-i* képzős származékának és a *kapu* 'olyan földrajzi

hely, amelyen át valamely zárt területre, magaslatokkal határolt vidékre lehet jutni' jelentésű (vö. TESz.) földrajzi köznévként a jelzős összetételéből alakult.

[**Nagy-kapus**] 1329: *Magnum Kapus* (Gy. 2: 63, HA. 2: 25). Búza határában említett hely, Doboka vármegyében.

A *Nagy-* előtag, amennyiben a latin elem a név részének tekinthető, talán egy adatokkal nem igazolható *Kiskapus* helynév előtagjával állhatott korrelációban. Az utótag szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Német-kapu 1347: *porticum seu transitum Nemethkapu* (Oklsz. *Kapu*, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 650). Országkapu Muraszombatnál, Vas vármegyében.

A *német* népnév és a *kapu* főnév összetételéből alakult. A Németországba való átjárást biztosító országkapura, gyepűkapura utal (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 650).

[**Olasz-kapu**] 1306: *ante portam Latinam* (Gy. 3: 83). Eger városrésze, a későbbi Olasz utca környékén keresendő, Heves vármegyében.

Amennyiben a latin forma mögött tényleges magyar névhasználatot feltételezünk, akkor a név az *olasz* népnév és a *kapu* főnév összetételéből alakult.

[**Orosz-kapu**]~[**Hegyi-kapu**] [1244]/1241: *portam Ruscie, que Montana dicitur* (KMHSz. 1: [*Orosz-kapu*]). Vereckénél lévő hegyszoros Bereg vármegyében.

KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ szerint az oklevél tartalma arra utal, hogy országos kapu lehetett (1973: 650).

Sosay-kapusa 1348: *Sosaykapusa* (AO. 5: 179). Már(o)kháza határában említett hely, Doboka vármegyében.

Az előtag olvasata, etimológiája bizonytalan, a név szerkezete alapján talán személynevet gyaníthatunk benne. Utótagja a *kapu* köznévként képzős származékának birtokos személyjeles alakja, szemantikai tartalmához vö. **Kapus 1.**

Vaskapu 1. 1332–1337/PR.: *Woschapu, Woschopu*, 1338–1340/PR.: *Vtiscapu* (KMHSz. 1: *Vaskapu 1.*). Település Bács vármegye D-i részén a Duna mellett.

A községi összetételként is használatos *vaskapu* válhatott a település névévé. TAGÁNYI szerint a megjelölés nem az objektum anyagára, hanem erősségére utal (1913: 99–100). KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ szerint a *Vaskapu*-k nem feltétlenül tekinthetők gyepűkapuknak (1973: 649).

Vaskapu 2. 1350: *Voskapu* (KMHSz. 1: *Vaskapu 2.*). Település Baranya vármegye középső részén, Pécestől DNy-ra.

Szemantikai tartalmához vö. **Vaskapu 1.**

Vaskapu 3. 1453: *Waskapw* (Cs. 1: 149). Gömör vármegyében említett hely, közelebbi helye nem ismert.

Szemantikai tartalmához vö. **Vaskapu 1.**

Veker kapuja 1283: *possessionem Gyepuel vocatum de Wekercapva* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 649). A Zemplén vármegyei Gyepüelv (**Gyepöly 5.**) birtok határában említett hely.

A név előtagja feltehetően személynév (1258: *ad predium Myhal Prope Weker*; ÁSz. *Veker*), utótagja a *kapu* főnév birtokos személyjeles alakja.

Ór

Alór 1405: *Alewr* (FNESz. *Felőr*). Település Déstől É-ra, Belső-Szolnok megyében.

A *Ór* névrész a magyar *őr* főnévből keletkezett, és KISS LAJOS szerint határvármegyei védelmi rendszerrel kapcsolatos. Az *Al-* előtag a Déstől délre fekvő *Felőr* előtagjával áll korrelációban (FNESz. *Felőr*).

Szemantikai tartalmához vö. **Felőr**.

Alsó-Ór 1427: *Alzo Wr* (Cs. 1: 306, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 653). Peklén határában említett hely, Sáros vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Alór**.

Alsóór 1441: *Alsowewr* (Cs. 2: 781). Település Szombathelytől Ny-ra, Felsőőrtől 2 km-re, Vas vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Alór**.

Alsóstrázsa 1387: *Strason inferior* (FNESz. *Rábaőr*, Cs. 2: 802). Település Gyanafalvától (Jánosfalva) D-re, Vas vármegyében.

A *Strázsa* névrész déli szláv (szlovén) eredetű, értelme 'örtség'. Az *Alsó*-előtag *Felsőstrázsa* település első névrészével áll korrelációban (FNESz. *Rábaőr*).

Fel-Órös? 1267: *Felwrus* (ÁÚO. 3: 174). Baranya vármegyében említett hely, közelebbi helye nem ismert.

A név olvasata bizonytalan.

Felőr 1405: *Felewr* (FNESz. *Felőr*). Település Déstől K-ÉK-re, Szolnok vármegyében.

A *Fel-* előtag a Déstől északra fekvő *Alór* előtagjával áll korrelációban (FNESz. *Felőr*). Az utótag etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Alór**.

Felsőór 1327/1436: de *Superior Eör* (FNESz. *Felsőőr*, Cs. 2: 781). Telepü-

lés Szombathelytől Ny-ra, Alsóőrtől 2 km-re, Vas vármegyében.

Az *Ór* névrész KISS LAJOS szerint a nyugati határvidéken letelepített fegyveres örökre utal. A *Felső-* előtag a szomszédos *Alsóór* előtagjával áll korrelációban (FNESz. *Felsőőr*).

Felsőstrázsa 1387: *Strason superior* (FNESz. *Rábaőr*). Település Gyanafalvától (Jánosfalva) D-re, Vas vármegyében.

Az *Felső-* előtag *Alsóstrázsa* településsel áll korrelációban (FNESz. *Rábaőr*). Az utótag etimológiájához, szemantikai tartalmához lásd az **Alsó-Strázsa** szócikkben írottakat.

Gömörőr 1280: *Gumureur*, t. 1317: *Gumureur*, m. (FEKETE NAGY 1934: 18). Gömör-örök földje Szék határában, Szepes vármegyében.

A *Gömörőr* összetételes elnevezés, mely az örök és az őrzésükre bízott terület nevét is magába foglalja (FEKETE NAGY 1934: 18).

Kisór 1447: *Kysewr* (FNESz. *Nagy-őr*). Település Késmárktól É-ÉK-re, Szepes vármegyében.

Egy a korban nem adathozható, de a későbből datálható *Nagyőr*-rel (1887/1890: *Nagy-Eör*, FNESz. *Nagy-őr*) állhatott korrelációban.

Kis-Ór-hegy 1467: *Kysewrhegy* (FNESz. *Ór-hegy*). Talán Esztergom vármegyébe lokalizálható.

Talán a *kis* melléknév és az *Ór-hegy* összetett helynév összetételéből alakult. A második névrész etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Ór-hegy 1.**

Ór 1. 1320: *Eur*, v. (Gy. 3: 366, FNESz. *Mezőőr*). Település Kolozsvártól DK-re, Kolozs vármegyében.

Az *őr* 'örvédelmet ellátó katona' főnév vált a település nevévé.

Őr 2. 1113: villa *Spectaculi*, 1298/1299: *Evr*, t. (Gy. 4: 441, FNESz. *Vágőr*, HOKl. 157). ~ **Kisőr** 1335: *Kysewr*, 1335/1335: *Kyseur*, p., *Kysseur* (Gy. 4: 441). ~ **Nagyőr** 1335/1335: *Nogeur* et *Kysseur* (Gy. 4: 441). ~ **Strázsa** 1493: *Strazye*, p. (Gy. 4: 441). Település Pöstyéntől Ny-ra, Őrvistye határosa, Nyitra vármegyében.

GYÖRFFY szerint nyitrai várföldet jelölnek a nevek, ahol örök laktak (Gy. 4: 441).

Szemantikai tartalmához vö. **Őr 1.**

Őr 3. 1278k.: *Eur*, t. (ÁÚO. 9: 158). Somogy vármegye.

Szemantikai tartalmához vö. **Őr 1.**

Őr 4–5. 1406: *Ewr*, 1486: *Ewr*, 1488: *Ewr* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 653, Cs. 2: 634, FNESz. *Őrtilos*). A berzenczei és sz.-erzsébeti uradalomban két ilyen nevű helységet sorolnak föl. Az egyik Somogy vármegyében, Berzencze vidékén feküdt, mely megfelel a mai *Őr*-nek vagy *Tilos*-nak, a másik Légrándtól keletre, közel a Drávához (Cs. 2: 634). KISS LAJOS az 1406-os adatot *Őrtilos* helyként említi.

A helynév KISS LAJOS szerint a határvédő örök lakóhelyére, birtokára utal (FNESz. *Őrtilos*).

Őr 6. 1221/1550: *Euru* (MEZŐ–NÉMETH 1972: 67–68, NÉMETH 2008: *Őr*, FNESz. *Őr*), 1312: *Eeur*, 1320, 1323: *Ewr*, p., [1321–1326 k.]: *Eur*, 1326: *Eur*, v., 1325: *Ewr*, p. (NÉMETH 2008: *Őr*). Szalkától Ény-ra említett település, Szatmár és Szabolcs vármegye határán.

MEZŐ ANDRÁS úgy véli, hogy a honfoglalás után megszervezett határvédelmi rendszer, a *gyepű* emléke maradt

fenn a község nevében. Egykori lakói a gyepűvédők egyik csoportjához, az *őrök*-höz tartoztak, akiknek az volt a feladata, hogy kikémleljék az ellenség hadmozdulatait, és hírt adjanak róluk. Ezen a vidéken a gyepűvédők településeinek egész rendszere bontakozik ki (1972: 100).

Szemantikai tartalmához vö. **Őr 1.**

Őr 7. 1231: *viam per berch, que dicitur via Eur* (ÁÚO. 11: 162, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 653). Koaspatakra menő út Szatmár vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Őr 1.**

Őr 8. 1251: 1251/1281: *Eur* (HOKl. 19, FEKETE NAGY 1934: 221, FNESz. *Nagyőr*). Település Késmárktól É-ÉK-re, Szepes vármegyében.

A helységet korábban határőrök lakták (FEKETE NAGY 1934: 221).

Szemantikai tartalmához vö. **Őr 1.**

Őr 9. 1251: *Eur* (HOKl. 18). Verbó birtok közelében említett hely, Turóc vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Őr 1.**

Őr 10. 1288: *Ewr* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 653), 1332–1337: *Hewr*, *Heur* (Cs. 1: 396, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 653). Ung vármegye DNY-i részén említett település.

Szemantikai tartalmához vö. **Őr 1.**

Őr 11. 1427: *Ewr* (Cs. 2: 781, FNESz. *Rábort*). Újvártól ÉNy-ra, a Strém bal partján fekvő település, Vas vármegyében. Vö. **Őr 12.**

Szemantikai tartalmához vö. **Őr 1.**

Őr 12. 1398: *Ewr* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 653). Vas vármegyében említett hely, helye közelebből nem ismert. Talán azonos az **Őr 11.-gyel**.

Szemantikai tartalmához vö. **Őr 1.**

Őr 13. 1121: *Eur* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 653). Almád (Monostor-

apáti határában lévő hely, Zala vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Őr 1.**

Őregyház 1274: terra castri Albensis Transilvani *Euryghaz*, 1369: *Ewreghaz*, p. (Gy. 2: 178). Település Fehérvártól K-re, az erdélyi Fehér vármegyében.

Az *őr* 'örvédelmet ellátó katona' és az *egyház* 'templom' főnevek összetételéből alakult. GYÖRFFY szerint nevét az itt lakó örökről kaphatta (Gy. 2: 178). Utótagja templomos helyre utalhat.

Őr-halom 1. 1348: *Eurholm* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 652), 1352: Markhaza alio nomine *Eurholm* et Zawa (AO. 5: 562). Már(o)kháza település megjelölésére vonatkozhat, Doboka vármegyében.

Az *őr* 'örvédelmet ellátó katona' és a *halom* 'kisebb földfelszíni kiemelkedés' földrajzi köznévi összetételéből alakult. Talán a közeli megfigyelésre alkalmas kiemelkedés neve lehetett használatban a település megnevezésére is.

Őr-halom 2. 1390: *Ewrhalm* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 652). Apáti határában említett hely, Szolnok és Heves vármegye határán.

Szemantikai tartalmához vö. **Őrhalom 1.**

Őr-hegy 1. 1341: *Eurhig*, mo. (KMHSz. 1: *Őr-hegy*). Telki határában említett hegy, Abauj vármegyében.

A magyar *őr* 'ország, strázsa' főnévi és a *hegy* 'nagyobb földfelszíni kiemelkedés, magaslat' jelentésű földrajzi köznévi összetételéből alakult. A Kárpát-medencében több helyen is előforduló *Őr-hegy*-ek örökösre alkalmas hegyet jelöltek, azaz olyan magaslatot, amelyről jól szemmel lehetett tartani a

környéket (vö. FNESz., KISS L. 1997c: 161).

Őr-hegy 2. 1279/1312: *Ewrheg*, mo. (KMHSz. 1: *Őr-hegy*). Damak határában említett hegy, Borsod vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Őr-hegy 1.**

Őr-hegy 3. 1551: *Ewrhegh* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 652). Gömör vármegye.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Őr-hegy 1.**

Őr-hegy 4. 1304/1335//1376: *Ewrhegh*, mo. (Gy. 3: 42, 144). A Mát-ra előhegye D felé, Veresmart határában említik, Heves vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Őr-hegy 1.**

Őr-hegy 5. 1262: *Heurhegh*, mo. (Gy. 3: 150, 200), 1505. *Ewrheghye* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 652). A Hont vármegyét Esztergom vármegyétől elválasztó hegy egyik része a Duna és az Ipoly Ny-i szögében, Helemba határában említik.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Őr-hegy 1.**

Őr-hegy 6. 1399: *Ewrhegy* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 652). Kolozs vármegyében említett kiemelkedés, közelebbi helye nem ismert.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Őr-hegy 1.**

Őr-hegy 7. 1332/334: *Ewrheegh*, mo. (Gy. 4: 286). Poltár határában említett hegy, Nógrád vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Őr-hegy 1.**

Őr-hegy 8. 1393–1394 *Ewrhyg* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 652). Torda vármegyében említett kiemelkedés, közelebbi helye nem ismert.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Őr-hegy 1.**

Őr-hegy 9. 1299: *lapis refugii seu spiculationis* (FEKETE NAGY 1934: 87). Marcelvára és Létánfalva határában említik, Szepes vármegyében.

FEKETE NAGY ANTAL szerint a latin név azt bizonyítja, hogy valamikor őr-hegy volt (1934: 87).

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Őr-hegy 1.**

Őriszentpéter 1497: *Ewryzenth-peter* (FNESz. *Őriszentpéter*). Település Szentgotthárdtól DK-re, Vas vármegyében.

A *Szentpéter* helynév a falu templomának patrónusára, az *Őri-* előtag pedig CSÁNKI DEZSŐ szerint a határőri szolgálatra kötelezett lakosságra utal (Cs. 2: 799).

Őrke 1. 1289: *Heurke* (FNESz. *Mezőőrke*). Település Tordától K-DK-re, Torda vármegyében.

Az *Őrke* helynév őrszolgálatot teljesítők települését jelöli. A kicsinyítő funkciójú *-ke* képző a közeli *Mezőőrtől* való megkülönböztetésre szolgál (FNESz. *Mezőőrke*).

Őrke 2. 1435: *Ewrke* (HOKl. 336). Helye nem ismert.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Őrke 1.**

Őrmező 1. 1320: *Eur Mezeu*, p., 1345: *Ewrmezew* (Gy. 2: 83), 1469: *Ewrmezew* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 652). Település Hídalmástól É-ra, Doboka vármegyében.

A magyar *őr* 'határőr, határvédő' és a *mező* 'sík terület, szántóföld, rét' főnév összetétele.

Őrmező 2. 1419: *Eurmezeu* ~ *Eurmezeo*, p., 1457: *Ewrmezew*, p. (NÉMETH 1997: *Őrmező*), Endestől

DNY-ra, Ladány mellett említett hely, Szabolcs vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Őrmező 1.**

Őrmező 3. 1337: *Ewrmezew*, (FNESz. *Őrmező*), 1451: *Ewrmezew* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 652). Település Nagymihálytól É-ÉNy-ra, Zemplén vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Őrmező 1.** KISS LAJOS szerint az ispán alá tartozó örök tartózkodási helyére utalhat (FNESz. *Őrmező*).

Őr-patak 1355: *Eurpatak* (BÉLAY 1943: 143, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 653). Gyulafalván említett patak, Máramaros vármegyében.

Az *őr* köznév, illetve a *patak* 'a folyónál kisebb folyóvíz' (TESz. *patak*) összetételéből alakult. KRISTÓÉK szerint nem egyértelmű a határvédelemmel való kapcsolata (1973: 652–653).

Őrpátroha *1232>1360: *Patroh*, 1324: *Eurpatruh*, p. (NÉMETH 1997: *Pátroha*). Berencstől D-re fekvő település, Szabolcs vármegyében.

A név utótagja PAIS DEZSŐ véleménye szerint foglalkozásnévi eredetű, mert lakói a gyepű védői közé tartoztak, s az előtag is erre utal (1943: 68, 1955: 390). KNIEZSA viszont ezt elképzelhetetlennek tartja: más kutatókkal egyetemben úgy gondolja, hogy a *Pátroh* személynévi eredetű (vö. possessionis Gwrk et Lamperti filiorum *Patruh*, ÁSz.), az *Őr-* előtag pedig az *Egyházaspátroha*-tól való megkülönböztetésre szolgál, és lakóinak foglalkozására utal (vö. BÁRCZI-BENKŐ 1956: 335, FNESz. *Pátroha*).

Őrség 1409: *Ewrzagh*, 1428: *Ewrseg* (FNESz. *Őrség*, Cs. 2: 743).

Táj a Zala forrásvidékén és a Kerka völgyében, Vas vármegyében.

A magyar *őr* főnév *-ség* képzős származéka. Az *Őrség* a középkorban a nyugati országhatár örterülete volt, s gyepűvédő, határbiztosító lakóinak, az *őrök*-nek a székelyekéhez hasonló kiváltságai voltak (FNESz. *Őrség*).

Őrsziget 1306/1306: *Eursziget*, p. (Gy. 4: 203). ~ **Hahótőrszigete** 1327/1336: *Haholdeudzigethe*, p. (Gy. 4: 203). Hely Ercsi és Besenyő között, a Dunában terült el, Nagysziget.

Az *Őrsziget* helynév az *őr* köznév és a *sziget* 'vízzel körülvevett szárazföld' összetételből alakult. A *Hahót* előtag pusztá személynévből keletkezett magyar névadással (1222: Michael filius *Hoholt*, ÁSz.).

Őrteleki 1327: *Ewrteluky*, p. 1328/1419: *Ewrteluky* ~ *Ewrtelwky*, p. (NÉMETH 2008: *Őrteleki*). Bátortól ÉNy-ra említett hely, Szatmár vármegyében.

Az *Őrteleki* helynév az *őr* köznév és a *telek* 'földterület, faluhely' *-i* képzős származékának összetételéből alakult.

Őr-tó 1381: *Eurto*, stag. (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 653). Tó Döge határában, Szabolcs vármegyében.

Az *őr* köznév és a *tó* földrajzi köznév összetételéből alakult.

Őrvistye 1500: Thom. Kapy de *Erwysthe* (Gy. 4: 441, FNESz. *Nagyőrvistye*). Település, mely Osztró, Lubó és Nagyőr határosa, Nyitra vármegyében, Pöstyéntől ÉNy-ra.

Az *Őrvistye* helynév olyan elhomályosult összetétel, amelynek előtagja KISS LAJOS szerint a határvédelmet végző örökre utaló *Őr* helynév. Utótag olyan helyre, vízmederre utal, amely fel van tépve, szaggatva (FNESz. *Nagyőrvistye*).

Röjtökőr 1223: *Rahtukeuri* (Cs. 3: 627), 1346: *Ruhtukewr* (TAGÁNYI 1913: 265). Település a mai Pecsényéd határában, a Lajta (m. Sár) vize mellett, Sopron vármegyében.

FEHÉRTÓI KATALIN szerint a név előtagjában személynév rejlik (1281/1328: *Ruhtuc* filio Herrici de eadem Duruzomath fratre mariti sui, ÁSz.). Az utótag szemantikai tartalmához vö. **Őr 1**.

Strázsa 1. 1328>1384: *Straza*, 1328/XVIII.: *Sztraza*, p., 1296>1589: *Strasa*, p. (Gy. 2: 553). Település, Visnyó és Borosznok között sorolják fel, Gömör vármegyében.

A magyar *strázsa* 'örség, ör(szem)' főnévből alakult. GYÖRFFY GYÖRGY szerint nevéből következtethetően kezdetben gömörörök lakták (Gy. 2: 553).

Strázsa 2. 1467: *Strosa* (Gy. 2: 553). Derencsény és Esztrény között lévő pusztá, Gömör vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Strázsa 1.**

Strázsa 3. 1379: *Straso*, p. (Gy. 4: 461). Település Gömör vármegyében, helye közelebről nem ismert.

Szemantikai tartalmához vö. **Strázsa 1.**

Strázsa 4. 1379: *Straso*, p. (Gy. 4: 461). Település Sasvár mellett É-ra, Nyitra vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Strázsa 1.**

Strázsa 5. 1393: *Straso*, 1439: *Strase* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 653). Hely Trencsén vármegyében, helye közelebről nem ismert.

Szemantikai tartalmához vö. **Strázsa 1.**

Strázsa 6. 1387: *Strason* (*Strasim*) (Cs. 2: 802, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ

1973: 653). Település Vas vármegyében, Szentgotthárdtól ÉK felé.

Szemantikai tartalmához vö. **Strázsa 1.**

Strázsafalva 1421: *Strezfalwa* et *Stryzfalwa* (Cs. 2: 107, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 653). Település Krassó vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Strázsa 1.**

Sztrázs (Trázs) 1327/1327: *Ztraas!*, p. (Gy. 4: 302), 1461: *Stras* (Cs. 1: 107, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 653, FNESz. *Őrhalom*). Település Gyarmattól K-re, Nógrád vármegyében.

Szemantikai tartalmához vö. **Strázsa 1.**

Tótör 1305: *Toutheur*, t., 1317: *Thotheur*, v. (Gy. 2: 92, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 653). Település Dobokától ÉÉK-re, Doboka vármegyében.

A magyar *tót* népnév és az *őr* 'hátárör' összetételéből alakult (FNESz. *Tötör*). GYÖRFFY szerint nevéből következtethetően eredetileg örök lakták, s ezek vagy a falu egyéb lakói szlávok voltak (Gy. 2: 92).

Újör 1393: *Uy-Eör* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 653), 1405: *Wyewr* (Cs. 1: 365, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 653). Zemplén vármegyében említett település, Szerencs közelében. Az *új* melléknév és az *őr* főnév összetételéből alakult.

Lövő

Csobodlövő 1212/1339: *Sombotlevi* ~ *Zobothleu*, 1347: *Chobokleueu*, p., 1454: *Csomakleueo* (NÉMETH 1997: *Csobodlövő*). Ágtelektől DK-re, Zsurk határában említett hely, Szabolcs vármegyében.

A név előtagja személynévi eredetű lehet (vö. +1214/1334: filii Iohannis calvi Paulus, Beza, *Chobod*, ÁSz.). Az utótag a *lő* ige folyamatos melléknévi igeneve (illetve az ebből alakult *lövő* 'lövész' főnév), s arra utalhat, hogy a falu egykori lakói határvédő lövészek, azaz nyilazók voltak (FNESz. *Nyírlövő*).

Gyümölcsöslövő 1473/1505: *Gyw-mewlchewsluwe*, pr. (NÉMETH 1997: *Gyümölcsöslövő*). Lövőtől DNY-ra lévő prédiium, Szabolcs vármegyében.

A név a *gyümölcsös* melléknév és a *lövő* 'lövész' főnév összetételéből alakult. Az utótag szemantikai tartalmához vö. **Csobodlövő**.

Lévárt 1427: *Lewarth* (FNESz. *Lévárt*). ~ **Lévártfalva** 1427: *Leuartfalua* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 655). Pelsőctől Ny-DNy-ra fekvő település, Gömör vármegyében.

A magyar **lövér* ~ **lëvér* 'lövész' főnévből keletkezett szláv hangalaki módosulással. Az egykor itt húzódó gyeputonál íjas lövészeinek a települését jelöli (FNESz. *Lévárt*).

Levél 1425: *Lwer*, 1453: *Lewel* (FNESz. *Levél*). Mosonvár és Hegyeshalom között fekvő település, Moson vármegyében.

A *lő* ige v-s tövéből alakult. Egykori határőrző lövészekre emlékeztet. A *Lövér* > *Levél* fejlődést *l : r > l : l* hasonulás és a magyar *levél* főnévhez való

hozzáigazodás magyarázza (FNESz. *Levél*).

Levelek 1067 k. *Leveluky* (MEZŐ–NÉMETH 1972: 67–68, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 654). Szabolcs vármegyei település, a község határába olvadt Félegyháza.

A község nevének nincs meggyőző megfejtése. MEZŐ ANDRÁS szerint a gyeputrendszer emléke, melyet korai feltűnése is bizonyít, és a *lő* ige korai *lëü-* tövének többszörösen továbbképzett származéka, amely eredetileg a település lakóira, a lövőkre vonatkozott. MEZŐ ANDRÁS maga is úgy véli ugyanakkor, hogy a kérdést nem tekinthetjük lezártnak (1972: 67–68).

Leveles 1435, 1479: *Leweles* (Cs. 2: 330, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 654). A Valkó vármegyei Hermanvárhoz tartozott.

Levelin 1505: *Lewelyn*, pr. (BAKÁCS 1971: 219, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 654). Vece határában említett prédiium, Hont vármegyében.

Lód 1. 1251/1263//1510: *Lewd* (HA. 2. 78). Kapi határában említett hely, Győr vármegyében.

A *lő* ige v-s tövéből alakult a *-d* helynévképzővel (FNESz. *Városlőd*).

Lód 2. ~ **Lövöld** 1263–1268: *Lueld*, 1270: *Leueld* (FNESz. *Városlőd*), 1270, 1274, 1292: *Lueld*, v. (ÁÚO. 4: 24, 8: 198, 10: 67), 1304: *Lueld*, v. (AO. 1: 73). ~ **Városlőd** 1531: *Warasweld* (FNESz. *Városlőd*). Ajkától ÉK-re fekvő helység, Veszprém vármegyében.

A *lő* ige v-s tövéből alakult a *-d* helynévképzővel. A helységet a középkorban feltehetően királyi erdőóvók

lakták, olyan emberek, akiknek foglalkozásában a lövöldözés jelentékeny szerepet játszott (FNESz. *Városlőd*).

Lőd 3. 1270: *Lueld* ((FNESz. *Kislőd*). ~ **Kislőd** ~ **Kislövöld** 1336: *minori Lueld*, 1492: *Kysleweld* (FNESz. *Kislőd*). Ajkától ÉK-re fekvő helység, Veszprém vármegyében.

A *lő* ige *v*-s tövéből alakult a *-d* helynévképzővel. Arra utal, hogy a helységet a középkorban királyi erdő-óvók lakták, olyan emberek, akiknek foglalkozásában a lövöldözés jelentékeny szerepet játszott. A *Kis-* előtag az egykor *Nagylőd*-nek hívott szomszédos *Városlőd*-től való megkülönböztetésre szolgál (FNESz. *Városlőd*).

Lövér 1. 1425: *Lwer* (Cs. 3: 682, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 655). Moson vármegye.

A magyar *lő* ige *v*-s tövéből képzett magyar **lövér* ~ **lëvér* 'lövész' főnév vált helynévvé (FNESz. *Maroslövér*).

Lövér 2. 1228/1357: *Luer* (FNESz. *Maroslövér*). (Szász)Régentől ÉK-re lévő település, Torda vármegyében.

Etimológiájához, szemantikai tartalmához vö. **Lövér 1.**

Lövér 3. 1265: *Luer* (FNESz. *Lövérek*). Soprontól DNyra fekvő hely, Sopron vármegyében. Talán erre vonatkozik az é.n.: *Lwer*, v. (ÁÚO. 4: 380) adat is Sopron vármegyéből.

A magyar *lő* ige *v*-s tövéből képzett *lövér* 'lövész' főnév vált a hely nevévé. A gyeplővonal menti királyi lövészek emlékét őrzi (FNESz. *Lövérek*).

Lövéte 1332–1337: *Lueche* (KNIEZSA 1943–1944: 295). Nem lokalizálható.

KNIEZSA ISTVÁN szerint személynévi eredetű lehet, melynek 'oroszlán' vagy 'vadászat' jelentése van, éppen ezért kevésbé tartja valószínűnek, hogy a

helynév kapcsolatban állna a határvédelemmel (1943–1944: 295).

Lövő 1. 1221/1550: *Luen*, v. (FNESz. *Egerlövő*, KMHSz. 1: *Lövő 1.*), [1257–1262]>1412: *Lew*, 1269: *Lvev*, 1292/1320: *Lueu*, 1297/1369: *Leueu*, 1320: *Luew*, 1323, 1323/1446: *Luweu*, p., t., 1323>1380: *Leuew*, p., 1323/1446: *Luwey*, p. (KMHSz. 1: *Lövő 1.*). Borsod vármegye D-i részén az Eger patak mellett fekvő település, Tilajtól DK-re.

A *Lövő* helynév a *lő* ige folyamatos melléknévi igenevéből főnevesült *lövő* 'lövész' volt a névadás alapja.

Lövő 2. 1319: *Lewew*, v., 1320/XVIII: *Leueu*, v., *1339/1358: *Lweu*, *Leuew* (KMHSz. 1: *Lövő 2.*). Borsod vármegye K-i vagy DK-i részén fekvő település.

Etimológiájához vö. **Lövő 1.** A helynév arra mutat, hogy a falut eredetileg íjász lövészek lakták (FNESz. *Egerlövő*).

Lövő 3. 1211/1252: *Lvev* (FNESz. *Lövő*), 1387: *Leue*, 1483: *Lewew* alias *Sycz* (Cs. 3: 618, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 655). Kapuvár és Kőszeg között fekvő település, Sopron vármegyében.

Etimológiájához vö. **Lövő 1.** Az egykori gyeplő védő lövészekre utal (FNESz. *Lövő*).

Lövő 4. 1220/1550: de *Luveu* (FNESz. *Nyírlövő*, NÉMETH 1997: *Lövő*), 1325: de *Luev* (NÉMETH 1997: *Lövő*), 1329: Thome de *Luueu* (NÉMETH 1997: *Lövő*), 1332: *Leoweo*, p. (NÉMETH 1997: *Lövő*), *Luo* (AO. 2: 617, NÉMETH 1997: *Lövő*). Várdától K-DK-re található település, Szabolcs vármegyében.

A *Lövő* helynév a *lő* ige folyamatos melléknévi igenevéből alakult (vö. még

Lövő 1.), s arra utal, hogy a falu egykori lakói határvédő lövészek, azaz nyilazók voltak (FNESz. *Nyírlövő*).

Lövő 5. 1454: *Leveo*, p. (NÉMETH 1997: *Csobodlövő*). Tatártelkével szomszédos település, Szabolcs vármegyében.

Etimológiájához vö. **Lövő 1.**

Lövő 6. 1393: *Lewe* (Cs. 2: 772, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 655). Borostyánkőtől DNy-ra említett hely, Vas vármegyében.

Lövő 7. 1255: *Luev* (Cs. 3: 80, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 655), 1352: *Luuew* (FNESz. *Zalalövő*). Egerszegtől Ny-ra fekvő település, Zala vármegyében.

A *Lövő* helynév arra mutat, hogy a falut eredetileg íjász lövők lakták. Az Árpád-kori határvédelmi létesítmények (gyepű) nem egyetlen vonalban húzódtak, hanem mélységben tagoltan helyezkedtek el. (FNESz. *Zalalövő*). Etimológiájához vö. **Lövő 1.**

Lövöld 1404: *Leueld* (Cs. 2: 330, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 655). Valkó vármegyében Atya, Gereg mező helységekkel együtt említik.

Etimológiájához vö. **Lőd 1.**

Nagylő 1378: *Noglew* (FNESz. *Nagylévárd*). Csütörtökhelytől É-ra fekvő település, Pozsony vármegyében.

KISS LAJOS szerint a név utótagja a magyar *lő* ige folyamatos melléknévi igenevéből alakult, és arra utalhat, hogy a falut határvédő íjász lövészek lakhatták (FNESz. *Nagylévárd*). A név előtagja a *nagy* melléknév.

Nagylövő 1323>1365: de *Nogh Lweuu*, *Magna Luev* (NÉMETH 1997: *Nagylövő*), ~ **Lövő** 1417: *Lewew*, p. (NÉMETH 1997: *Nagylövő*) ~ **Oltároslövő** 1413: *Oltaruslewew*, pr. (NÉMETH 1997: *Nagylövő*). Bezdéd

határában említett hely, Szabolcs vármegyében. NÉMETH PÉTER szerint talán a *Nagylövő* azonos a pusztaként említett *Oltároslövő*-vel (1997: *Nagylövő*).

A *Nagylövő* név a *nagy* melléknév és a *lövő* 'lövész' főnév összetételével alakult. NÉMETH PÉTER szerint az *Oltároslövő* név esetleg az *alterius Lewew* félreolvasása lehet, mert a többi *Lövő*-vel ellentétben az *Oltároslövő* forma csak ebben az egy esetben fordul elő (1997: *Nagylövő*). Amennyiben mégis összetett helynévről van szó, akkor előtagjában az *oltár* főnév -s képzős származékát láthatjuk. Utótagjához vö. **Lövő 1.**

Lövő-hegy 1372: *Luwheg*, loc. (JAKÓ 1940: 339, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 654). Siter határában említett hely, Bihar vármegyében.

A *lő* ige folyamatos melléknévi igenevének és a *hegy* 'nagyobb földfelszíni emelkedés' földrajzi köznévként az összetételéből alakult. KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ szerint a név előtagja vadászattal függhet össze (1973: 654).

Schützenfeld 1310: *Schützenfeld* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 655). Csütörtökhely környékén említett helység, Szepes vármegyében.

A német *schützen* 'véd, lő' ige és a *feld* 'föld, harctér' főnév összetételéből alakult (HALÁSZ *schützen*, *Feld*). KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ szerint a magyar határvédelemben szerepet játszott lövők telephelyeit legbiztosabban a *Lövő* (*Strel-* vagy *Schütz-*) nevű helységekben kereshetjük (1973: 654–655).

Süc 1. 1427: *Sech* (FNESz. *Horvátlövő*), 1452: *Swcz* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 655). Szombathelytől DNy-ra fekvő település, Vas vármegyében.

A magyar *Süc* helynév a 'lövő, lövész' jelentésű német *Schütze*-ből való (FNESz. *Horvátlövő*).

Süc 2. 1273: *Sech*, terra (ÁÚO. 4: 14). Település Palkonya birtok határában, Zala vármegyében.

Etimológiájához vö. **Süc 1.**

Váraslövő 1212/1339: *Warozlew* ~ *Wareslow*, 1347: *Warasleueu*, *Warasleue* ~ *Varasleueu*, p. (NÉMETH 1997:

Váraslövő). Bácstól Ny-ra fekvő település, Szabolcs vármegyében.

MEZŐ ANDRÁS szerint a név utótagja település egykori lakóinak foglalkozására utal, akik az itt húzódott gyepű védői közé tartoztak. A név előtagja pedig várának az emlékét őrzi (1972: 89–90, vö. 1864: *Vár hegy*, NÉMETH 1997: *Váraslövő*).

Lővéte

Les

Bán lese 1337: *Banlese*, loc. (BAKÁCS 1971: 147, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 655). Lám határában említett hely, az Ipolyságtól ÉK-re, Hont vármegyében.

A *bán* méltóságnév és a *les* 'figyelőhely' összetételéből alakult. KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ szerint a *les* feltehetően 'vadász hely' jelentésben szerepel a névben (1973: 655).

Bikács lese 1299: ad quendam locum venacionis *Bichach lesi* nominatum (OkISz. *Les*), 1311: ad quendam locum uenacionis *Bykachlesy* nominatum (AO. 1: 244, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 655). Helye nem ismert.

A *Bikács* (1263: *Bikach*, ÁSz.) és a *les* 'rejtett figyelőhely' jelölt birtokos összetételéből alakult. KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ szerint a névben az utótag 'vadász hely' értelemben szerepel (1973: 655).

Dorog-les 1312: *Duruglees*, t., 1338: *dorugles*, p. (NÉMETH 1997: *Dorogles*). Téglástól D-re említett hely, Szabolcs vármegyében. ~ **Doroglesi** 1313: *Duruglesy* (NÉMETH 1997: *Dorogles*). Szabolcs vármegyében említett hely. 1358: *Doroglesy*, p. (AO. 7: 71).

Feltehetően a *Dorog* személynév (1284: per arbitrium ... comitis Petri filii *Durug*, ÁSz.) és a magyar *les* 'rejtett figyelőhely' (TESz. *les*) főnév összetételéből alakult. Egy *Dorog* nevű személy által birtokolt megfigyelőhelyre, kiemelkedésre (a hely későbbi megnevezése: *Dorogiás-hegy*) vonatkozhatott.

Ispán lese 1269: *Ispanlesuy*, mo. 1444: *Ispanlese* (OkISz. *Les*, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 655). Talán azonos a Szolnok vármegyei Ispánlese hegygel (*Spanlesy*), mely Omlásalja település határában található.

Az *ispán* '(királyi) főtisztviselő, aki egy (királyi) vármegye élén állott, a várhoz tartozó csapatoknak volt a parancsnoka' (TESz.) és a *les* 'rejtett figyelőhely' (TESz.) jelölt birtokos jelzős összetételéből alakult. KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ szerint a név utótagjában a *les* feltehetően 'vadász hely' jelentésben szerepel (1973: 655).

Karuly ~ Károly lese 1243/1335: *Karulesy*, *Carullosy* (HA. 2: 63). A pelsőci uradalom határában említett hely, Gömör vármegyében.

A *Károly* ~ *Karuly* személynév (1213/1550: *Karoli* szn., ÁSz.) és a *les* 'rejtett figyelőhely' (TESz. *les*) főnév jelölt birtokos jelzős összetételéből alakult. Az utótag olyan helyre utalhat, amelyről jól szemmel lehetett tartani a környéket.

Király lese 1283: *Kyralleswy* (KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 655), 1322: *Kerallése*, mo. (OkISz. *Les*, KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ 1973: 655, AO. 2: 37). Újfalú nevű Sáros vármegyei birtok határában.

A *király* méltóságnév és a *les* 'rejtett figyelőhely' (TESz.) jelölt birtokos jelzős összetételéből alakult. KRISTÓ–MAKK–SZEGFÜ szerint a név utótagjában a *les* feltehetően 'vadász hely' jelentésben szerepel (1973: 655).

Les 1332–1337/PR.: *Les*, v., *Las* (KMHSz. 1: *Les*). ~ **Lesi** 1319/1414/XVI: *Gotthardi de Lessi* (KMHSz. 1:

Les). ~ **Lesőj** ? [1291–1294]: in *Lesuy*, 1319/1414/XVI: *Leseny*, t., *Lesiny*, t. (KMHSz. 1: *Lesőj* ?). Váradtól DNy-ra található település, Bihar vármegyében.

A *Les* helynév a magyar *les* 'rejtett figyelőhely' főnévből alakult (TESz. *les*). A *Lesi* névváltozat az *-i* képzővel jött létre, s az így létrehozott név alakváltozata lehet a *Lesőj* forma. Az adatok szerint egyidőben használatban lehetett valamennyi változat. KNEZSA ISTVÁN szerint bizonyára a régi gyepűrendszer emléke lehet a név (1943–1944: 196).

Les-hegy 1264/1393/1466: *Leushegh*, mo. (Gy. 4: 190). Háros határában említett hegy, a sziget É-i végén Csepelnél, Nagysziget.

A sziget őrzésével lehet kapcsolatos (Gy. 4: 190, 202). A magyar *les* 'rejtett figyelőhely' főnév (TESz. *les*) és a *hegy* 'nagyobb földfelszíni kiemelkedés' földrajzi köznévi összetételéből alakult. Feltehetőleg olyan magaslatot jelöltek vele a névhasználók, amely a sziget őrzésére szolgált (vö. KISS L. 1999: 15).

Leső 1082: *Lesew*, loc. (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 656). Hely Veszprém vármegyében. Talán erre a helyre vonatkozhat az 1086: *culmine montis qui dicitur Lessu* (ÁÚO. 1: 33) adat, mely Erdőd település határában lévő hegycsúcsot jelöl, Veszprém vármegyében.

A *les* ige folyamatos melléknévi igenevéből alakult *leső* 'kémlelő, kém' főnév válhatott a hely megnevezésévé. KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerint a hely földrajzi fekvése kizárja, hogy a név gyepűvédelemre utalhat (KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 656).

Leső-hely 1251: *Lessuhel*, loc. (Oklsz. *Les*, KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ 1973: 655). A Szlavónia és Karinthia határszélén fekvő Bregana határjárásában említik.

A köznévi összetételként is használatos *leshely* ~ *lesőhely* vált a hely megjelölésévé. KRISTÓ–MAKK–SZEGFŰ szerint bizonyosan az országhatárt kémlelő lesőkre utalt a név, itt ugyanis országos gyepűnek megfelelő indago is előbukkan (1973: 655).

Les-völgy 1293: *Leswelg*, vall. (Gy. 4: 190, 201). Halásztelek határában említett völgy, Nagysziget, a sziget D-i végén.

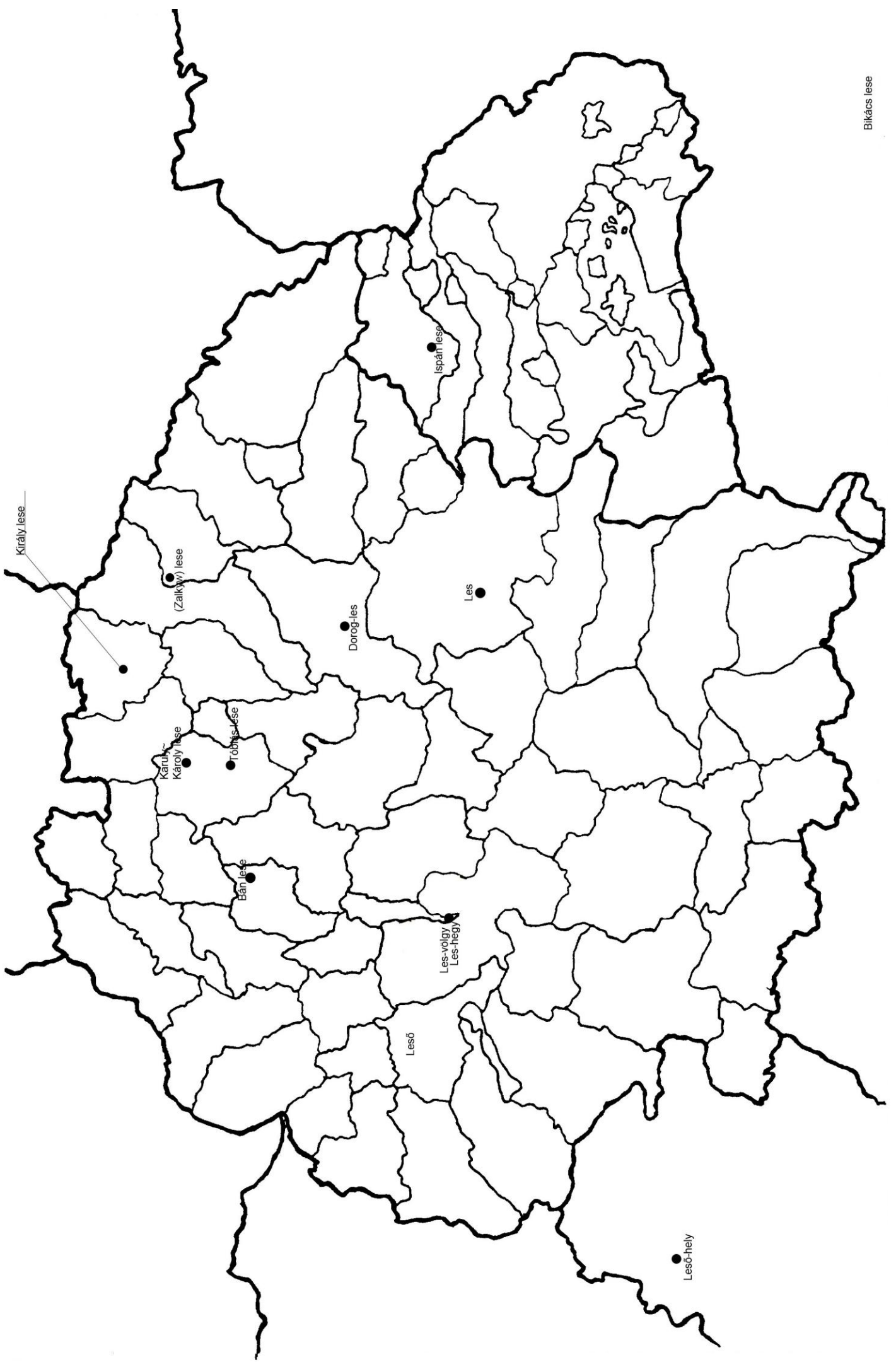
A magyar *les* főnév és a *völgy* 'folyószakasz' összetételével alakult (TESz. *völgy*). Az előtag etimológiájához, motivációjához vö. **Les, Les-hegy**.

Tóbiás lese 1243/1335, 1243/1335/XVII.: *Tobiaslesy* (HA. 2: *Tóbiás lese*). Jolsva és Turóc patakok közti hegyvonulat egyik tagja, Kövi határában említik, Gömör vármegyében.

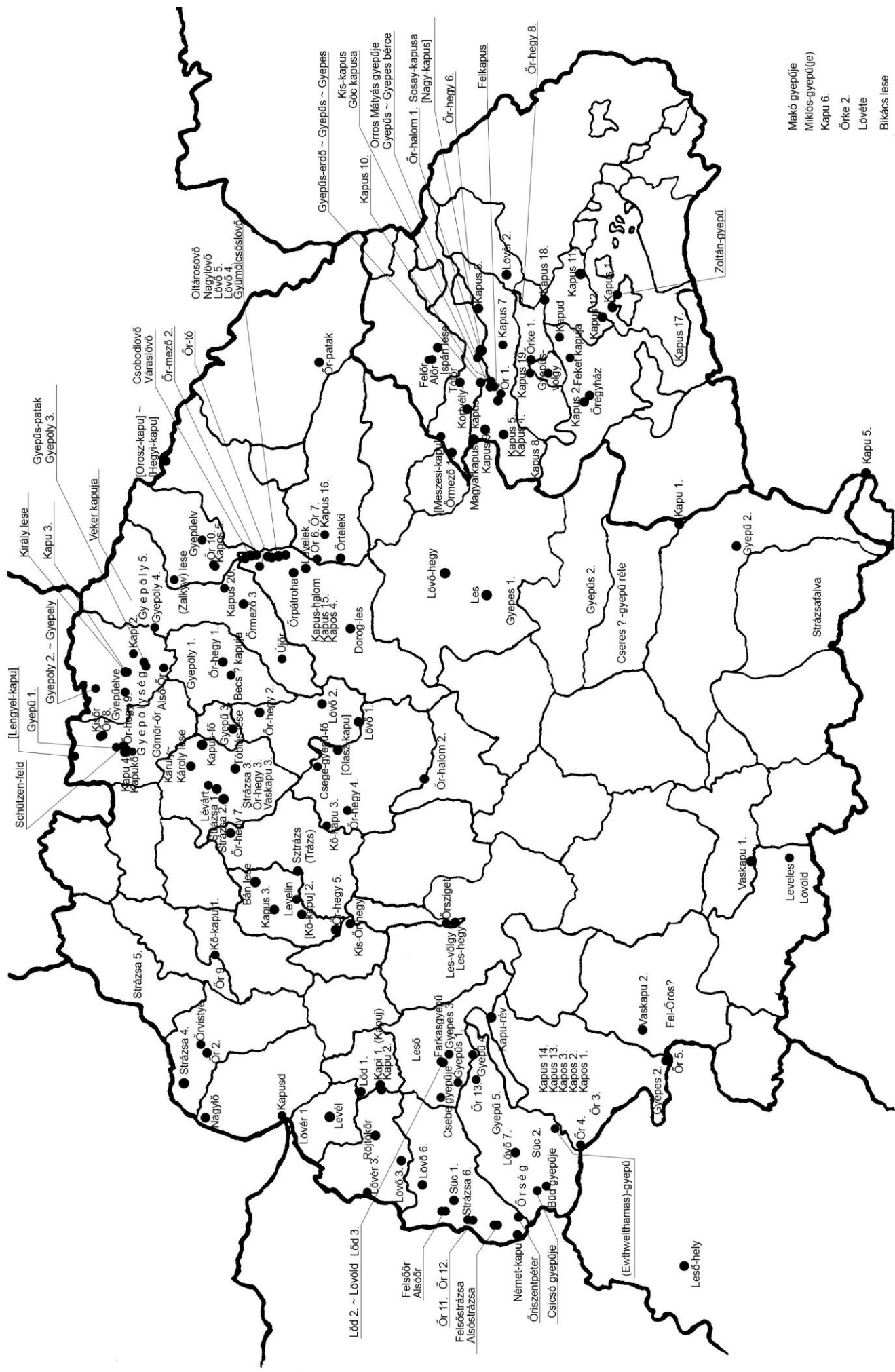
A *Tóbiás* személynév (1283: Nicolao, Thoma et Symone filijs Symonis filij *Toby* de Zeres, ÁSz.) és a *les* 'rejtett figyelőhely' (TESz. *les*) főnév jelölt birtokos jelzős összetételéből alakult. Az utótag talán olyan helyre utalhat, amelyről jól szemmel lehetett tartani a környéket.

(Zalkyw) lese 1337: *Zalkywlasa*, *Zolkylese* (AO. 3: 411, 413, 415). Jeszenő birtok része, Ung vármegyében.

A név előtagjának olvasata, etimológiája bizonytalan. Utótagja a *les* 'rejtett figyelőhely' birtokos személyjeles alakja.

A határvédelemre utaló helynevek térképe

- Makó gyepűje
- Miklós-gyepű(e)
- Kapu 6.
- Őrke 2.
- Lovéte
- Bikács lese

Irodalom

- ALEXICS GYÖRGY (1907), Preszáka, Priszáka. *Nyelvtudomány 1*: 202–207.
- AO. = *Anjoukori okmánytár*. I–VI. Szerk. NAGY IMRE, Budapest, 1878–1891. VII. Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. Budapest, 1920.
- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN (2004), *Árpád-kori személynévtár. (1000–1301)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÁÚO. = *Árpád-kori új okmánytár*. I–XII. Közzéteszi WENZEL GUSZTÁV. Pest, később Budapest. 1860–1874.
- BAKÁCS ISTVÁN (1971), *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BALÁZS ÉVA (1939), *Kolozs megye kialakulása*. Település- és népiségtörténeti értekezések 3. Budapest.
- GY. BALOGH ÁGNES (2002), Nyírlövő község történetének, fejlődésének áttekintése a honfoglalástól napjainkig. *Architectura Hungariae 4/4*. Építészettörténet. URL: <http://arch.et.bme.hu/16/16balogh.html>. (2010. 12. 01.)
- BÉLAY VILMOS (1943), *Máramaros megye társadalma és nemzetségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig*. Település- és Népiségtörténeti Értekezések 7. Budapest, Sylvester Nyomda.
- BENKŐ LORÁND (1995), A helynevek szerepe az Árpád-kori népességtörténeti kutatásokban. In: KOVACSICS JÓZSEF szerk.: *Magyarország történeti demográfiája I. A honfoglalás és az Árpád-kor népessége. Az 1995. febr. 16-án Bp.-en rendezett Népesedéstörténeti Konferencia előadásai*. Budapest. 96–105.
- BENKŐ LORÁND (1997), A helynevek szerepe az Árpád-kori népességtörténeti kutatásokban. In: *Magyarország történeti demográfiája. (Millecentenáriumi előadások). I. A honfoglalás és az Árpád-kor népessége*. Szerk. DR. KOVACSICS JÓZSEF. Budapest, KSH. 67–72.
- BENKŐ LORÁND (1998a), Ómagyar kori helyneveink vizsgálatának néhány szempontja. (Különös tekintettel a település-és népességtörténeti kutatásokra). In: *Név és történelem. (Tanulmányok az Árpád-korról)*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 111–120.

- BENKŐ LORÁND (1998b), A korai magyar gyepűvédelem terminológiájához (Anonymus *Boroná-i*). In: *Név és történelem. (Tanulmányok az Árpád-korról)*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 76–83.
- BENKŐ LORÁND (2002), *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. (Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről)*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete.
- BOROSY ANDRÁS (1977), Határország és határőrök az Árpádok korában. *Hadtörténeti Közlemények* 24: 543–557.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. I–III., V. Budapest. 1890–1913.
- CSEH GÉZA–SZIKSZAI MIHÁLY (2001), *Kenderes*. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. (1963), II–III. (1987), IV. (1998). Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1958), A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig 1. *Századok* 92: 12–87.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1970), A helynevek és a történettudomány. *Nyelvtudományi Értekezések* 70: 196–200.
- GYÖRFFY ISTVÁN (1913/1942), A feketekörös-völgyi magyarság települése. Az erdélyi magyarság eredete. *Földrajzi Közlemények* 41: 451–552.
- FEHÉRTÓI KATALIN (2002), Gondolatok az Árpád-kori *Egirih* és *Ruhtuk* személynevekről. *Magyar Nyelv* 98: 465–470.
- FEKETE NAGY ANTAL (1934), *A Szepesség területi és társadalmi kialakulása*. Budapest.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I–II. 4., bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- FODOR FERENC (1936), Adatok a magyar gyepűk földrajzához. *Hadtörténeti Közlemények* 37: 113–144.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA, *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból*. 1. Abaúj–Csongrád vármegye. Debrecen, Debreceni

- Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 1997. 2. Doboka–Győr vármegye. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 1999.
- HALÁSZ ELŐD (1990), *Német–magyar kéziszótár*. Budapest, Akadémiai kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen. Újra kiadása: Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN (1996), Névtörténet — nyelvtörténet — társadalomtörténet. *Magyar Nyelvtudományi Közlemények 207*: 113–123.
- HOFFMANN ISTVÁN (2004), Az oklevelek helynévi szórványainak nyelvi hátteréről. In: *Helynévtörténeti tanulmányok I.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 9–61.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007), *A Tihanyi alapítólevél, mint helynévtörténeti forrás. A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Debrecen. URL: <http://real-d.mtak.hu/37/>. (2010. 12. 01.)
- HOKI. = *Hazai Oklevéltár. 1234–1536*. Szerk. NAGY IMRE–DEÁK FARKAS–NAGY GYULA. Budapest. 1879.
- HOLUB JÓZSEF (1929), *Zala megye története a középkorban I. (A megyei és egyházi közigazgatás története.)* Pécs.
- IMRE SAMU (1956), Gyepű, gyep. *Magyar Nyelv* 52: 213–214.
- JAKÓ ZSIGMOND (1940), *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Település- és Népiségtörténeti Értekezések 5. Budapest, Sylvester Nyomda.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1988), *Magyar tájnévadás*. Nyelvtudományi Értekezések 126. Budapest.
- KARÁCSONYI JÁNOS (1901), Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. *Századok* 35: 1039–1058.
- KISS LAJOS (1997a), Korai magyar helységnevtípusok. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest, Balassi Kiadó. 177–185.
- KISS LAJOS (1997b), Erdély vízneveinek rétegződése. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. KOVÁCS LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest, Balassi Kiadó. 199–210.

- KISS LAJOS (1997c), Hegynevek a történelmi Magyarországon. *Magyar Nyelv* 93: 154–168.
- KISS LAJOS (1999a), Az Árpád-kori Magyarország Liptó megyétől Pilis megyéig. *Magyar Nyelv* 95: 9–25.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. (Abaúj–Csongrád vármegye)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2005.
- KNIEZSA ISTVÁN (1938), Magyarország népei a XI.-ik században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Budapest. II, 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN (1943–1944), Keletmagyarország helynevei. In: *Magyarok és románok I–II*. Szerk. DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ. Budapest. I, 111–313. Újraközlése: *Kisebbségkutatási könyvek*. Budapest, 2001.
- KNIEZSA ISTVÁN (1956), További pillantások „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” némely részébe. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Szerk. BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KRING MIKLÓS (1934), A magyar államhatár kialakulásáról. In: *A bécsi gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. IV*. Budapest. 3–26.
- KRING MIKLÓS (1938), *Magyarország határai Szent István korában*. Budapest. Franklin Társulat.
- KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–SZEGFŰ LÁSZLÓ (1973), Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. *Hadtörténeti közlemények* 20: 639–660.
- KRISTÓ GYULA (1976), *Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Acta Historica Szegediensis. Szeged.
- KRISTÓ GYULA (2001a), *Szent István király*. Budapest, Vince Kiadó.
- KRISTÓ GYULA (2001b), Nyelvtudomány. In: BERTÉNYI IVÁN szerk.: *A történelem segédtudományai*. Budapest, Osiris Kiadó. 276–285.
- KRISTÓ GYULA (2003), *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, Lucidus Kiadó.

- MEZŐ ANDRÁS–NÉMETH PÉTER (1972), *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya.
- MIKESY SÁNDOR (1955), Erdő gyapja, gyapjú, gyepű. *Magyar Nyelv* 51: 312–318.
- NÉMETH PÉTER (1997), *A középkori Szabolcs megye települései*. Nyíregyháza, Ethnica Kiadó.
- NÉMETH PÉTER (2008), *A középkori Szatmár megye települései a XV. század elejéig*. Jósa András Múzeum Kiadványai 60. Nyíregyháza.
- OKISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevél-szótár. (Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz)*. Budapest, 1902–1906.
- PAIS DEZSŐ (1943), Szó- és szólásmagyarzatok. *Magyar Nyelv* 39: 65–78.
- PAIS DEZSŐ (1955), Pillantások „A magyar nyelv szláv jövevényszavai” egynémely részletébe. *Magyar Nyelv* 51: 377–390.
- RÁCZ ANITA (2007), *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névtörténeti Kiadványai 12. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- RÁCZ TIBOR ÁKOS (2003), Háromszék első magyar telepesei és a határvédelem. *Erdélyi Múzeum* 65: 1–15.
- RESZEGI KATALIN (2009), A jelentéshasadás mint helynévalkotási mód. In: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA szerk.: *Helynévtörténeti tanulmányok 4*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 35–45.
- SALLAI JÁNOS (2004), *Az államhatárok*. Press Publica Kiadó.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ (1972), Árpád-kori helyneveink felhasználásáról. *Magyar Nyelv* 68: 179–190.
- SZABÓ T. ATTILA (1944), Erdő gyapja, erdő szőre. *Magyar Nyelv* 40: 374.
- TAGÁNYI KÁROLY (1913), Gyepű és gyepűelve. *Magyar Nyelv* 9: 98–104, 145–152, 201–206, 254–266.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–III. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.

- TÓTH VALÉRIA (2001a), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban. (Abauj és Bars vármegye)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA (2001b), *Az Árpád-kori Abauj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- VÉKONY GÁBOR (1983), A gyepű szerepe az etnikai és politikai átalakulásokban. In: TŐKEI FERENC (szerk.), *Nomád társadalmak és államalakulatok*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 215–236.
- ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS–KISS GÁBOR–TÓTH ENDRE (2005), Határvédelem az Árpád-korban — A vasvári sánc. URL: <http://katonakutja.vasihegyhat.hu/cgi-bin/katonakutja/index.cgi?view=ck&tID=301&nID=4647&nyelv>. (2010. 12. 01.)